

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORIER

FRA TO LOKALHISTORISKE ARKIVER

SØNDERBORG/DYBBØL OG ULKEBØL
40-ÅRS JUBILÆUM 2019

HISTORIER FRA TO LOKALHISTORISKE ARKIVER

SØNDERBORG/DYBBØL OG ULKEBØL
40-ÅRS JUBILÆUM 2019

Historier fra to lokalhistoriske arkiver

© Lokalhistorisk Forening for Sønderborg/Dybbøl, og Ulkebøl, 2019

Redaktion: Palle Fløe, Solvejg Mathiesen Ravn

Grafisk produktion: Solvejg Mathiesen Ravn

Illustrationer: Hvor intet andet er nævnt er de fra et af de to arkiver

Tryk: Toptryk Grafisk ApS

1. udgave, 1. oplag 2019

ISBN: 978-87-995289-9-1

INDHOLDSFORTEGNELSE

De to Arkiver	4
Forord	5
Dampkøkkener i Sønderborg	7
Detailhandel i Sønderborg	15
Kommuneforstander	23
En skibskollision i 1887	27
En bydel under forandring	31
Sønderborg i fest 1861	45
Ormstoft Kro	57
Sønderborg Forniklingsanstalt	67
Foreningen, arkiverne og arkivarbejdet	75
Kildehenvisninger	79

DE TO ARKIVER

Sønderborg/Dybbøl arkiv

Asylvej 1

Tlf. 74 43 27 10

Mail: sdbg.arkiv@bbsyd.dk

Hjemmeside: sdbglokalarkiv.dk

Facebook: [@sdbg.arkiv](https://www.facebook.com/sdbg.arkiv)

Arkivet dækker Christians, Skt. Marie og Dybbøl sogne

Ulkebøl arkiv

Torvet 12, Ulkebøl

Telefon: 74 42 93 66

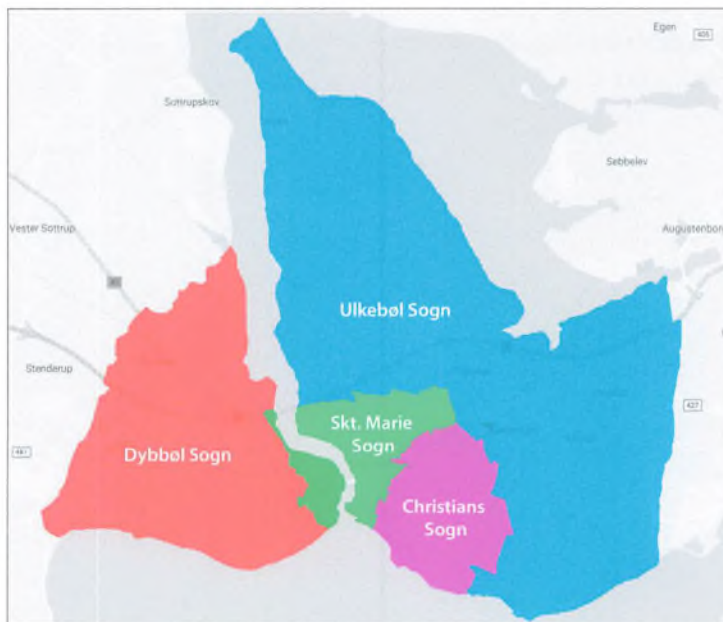
Email: ulkeboel.arkiv@bbsyd.dk

Hjemmeside: ulkeboelarkiv.dk/

Facebook: [@ulkeboelarkiv](https://www.facebook.com/ulkeboelarkiv)

Arkivet dækker Ulkebøl Sogn

Find os også på arkiv.dk, hvor mange af begge arkivers arkivalier og billeder kan findes.

FORORD

Tekster og billeder er vidnesbyrd om levet liv. De senere generationer har produceret uendelig meget mere af begge dele end tidligere tider, og de lokale arkiver påtager sig at gemme dele af det for eftertiden og dermed fastholde en række brudstykker af den tid, der er gået. Enhver, der gemmer, står over for beslutninger om, hvad der nu er værd at gemme. De lokale arkiver gemmer mange forskellige vidnesbyrd, som dels knyttes sammen af bestemt sted, dels har det til fælles, at både giver og arkivfolk mener, at det giver mening at bevare det. Nogle af dem fortæller temmelig direkte historie, mens den gode og interessant historie andre gange kommer frem, når en række forskellige vidnesbyrd stykkes sammen.

Med denne bog giver arkiverne os en række eksempler på de historier, de kan belyse. Det er en broget buket, som viser noget om mangfoldigheden af det liv, der har været levet her i Sønderborg og de nærmeste landsbyer. Der er fortællinger om bestemte steder, virksomheder og personer, om særlige begivenheder og fænomener. De fortæller om svundne tider og deres

mennesker, men indirekte beretter de også om det arbejde, arkivfolkene udfører med at samle og gemme materiale, sammenstykke vidnesbyrd og fortælle historie.

Museet har et ansvar for at gemme vigtige minder om sønderjysk historie og kultur, og vi gør vort bedste for at gemme det, som efter vores bedste skøn er det vigtigste. Under alle omstændigheder kan vi kun gemme en ganske lille del af de spor, især den nære fortid har efterladt. De lokale arkiver kan brede sig ud og gemme langt mere, som umiddelbart mest har lokal interesse, men ikke sjældent alligevel kan vise sig at sige noget af bredere rækkevidde. Under alle omstændigheder værdsætter vi samarbejdet.

Jeg vil ønske arkiverne i Sønderborg/Dybbøl og Ulkebøl til lykke med jubilæet, og alle læsere god læselyst, når de går ombord i de meget forskellige historier i dette skrift

*Carsten Porskrog Rasmussen
Museumsinspør, dr.phil.*

DAMPKØKKENER I SØNDERBORG

Af Erik Husted, Lokalthistorisk Arkiv Sønderborg

Den 10. november 1856 åbnede Danmarks første offentlige dampkøkken i København. Det opstod på privat initiativ på baggrund af dyrtid, som gjorde, at småkårsfolk havde svært ved at skaffe den daglige føde især i usædvanlig kolde vintre. Ideen stammede fra Hannover og gik ud på, at man fremstillede måltider "industrielt" i store portioner ved kogning under damptryk. Fremstillingsmetoden og storindkøb af råvarer skulle sikre, at prisen kunne holdes nede. Køkkenet var åbent for alle uden hensyn til stand og trang, og man kunne spise på stedet eller bringe måltidet hjem i en spand.

Det blev en enorm, omend noget kortvarig, succes: de første tre år afsattes mere end 1,2 millioner portioner varm mad, eller over 1.100 dagligt i gennemsnit. Det var ikke sært, at der hurtigt opstod flere dampkøkkener både i København og i forskellige provinsbyer: Slagelse, Helsingør, Odense og Århus, og det var påtænkt at oprette køkkener i Nykøbing F. og Aabenraa.

I 1859 kom Sønderborg med. Den lokale avis "Den danske Slesviger" bragte i oktober følgende omtale:

Ved anlæggelsen af dampkøkkener er det lykkedes at kunne sælge et måltid sund og kraftig mad for en forholdsvis billig betaling. Overalt, hvor disse er blevet oprettede, har resultatet overtruffet selv de dristigske forventninger, hvorpå de i København anlagte giver et slående eksempel. Også her i byen, hvor arbejds- og næringsløsheden har nået en i mange år ukendt højde, har der dannet sig

Sønderborgs første civile dampkøkken blev etableret i 1860 i ejendommen Sct. Jørgensgade 3, hvis forhus endnu eksisterer i næsten uændret udseende. Derimod er sidebygningen, som rummede en del af selve kogeindretningen, for længst nedrevet. Nyere foto

en komite for anlæggelsen af et dampkøkken, efter de dimensioner, som passer til byens størrelse. For at foretagendet imidlertid kan realiseres, er det nødvendigt, at byens mere velhavende folk kommer komiteen i møde ved at tegne sig for aktier på en liste, der i disse dage vil blive dem præsenteret. Efter det gjorte overslag at dømme frygter vi ikke for, at et slikt etablissement også nok vil kunne svare sig i en mindre by; men komiteen må, som sagt, gøre regning på en velvillig imødekommen. Og hermed

være dette almennyttige foretagende anbefalet til dem af vore medborgere og indvånere, som have mod og hjerte til at række hånden til realiseringen af et foretagende, hvis velsignelsesrige følger ikke ville udeblive.

DET FØRSTE CIVILE DAMPKØKKEN

Desværre vides der ikke hvor mange aktier det lykkedes at få tegnet, ej heller hvem der tegnede dem, men det kan i hvert fald konstateres at det lykkedes at få etableret dampkøkkenet for så vidt som samme avis allerede i februar 1860 kunne præsentere en af køkkenets første spisesedler:

- Onsdag: grå ærter og røget flæsk
- Torsdag: brombærsuppe og pandekager
- Fredag: risenvælling og kødpølse med stuede kartofler
- Lørdag: øllebrød og lobes couse (labskovs).

Det svarede meget godt til hvad andre dampkøkkener serverede. Det var kort og godt søbemad – dvs. mad der kunne spises med ske. Maden var noget ensformig uden de store muligheder for variation, hvilket formentlig også var hovedårsagen til at dampkøkkenernes succes blev forholdsvis kortvarig, og den trappede hurtigt af i takt med, at økonomien blev forbedret.

Dampkøkkenet blev etableret i Sct. Jørgensgade 3, der ejedes af skipper Hans Jørgen Richter, som var født i Sønderborg i 1787 og ejede jagten "Margrethe" på 16½ kommercelæst. Richter sejlede i fragtfart mellem Sønderborg og København, sædvanligvis med liggeplads i Nyhavn eller ved Kvæsthusbroen. Hans første hustru var død i 1853, hvorefter han i 1855 indgik et nyt ægteskab med den 31 år yngre Sofie Margrethe Matthiesen, som var født i 1818 i Sorø som datter af en forhenvæ-

Til venstre: Hans Jørgen Richter, skibsfører (f. 17.09.1787 i Sønderborg, † 04.03.1877 i København.

Til højre: Sofie Margrethe Richter, født Matthiesen (f. 12.01.1818 i Sorø, † 27.12.1902 Frederiksberg).

Begge billeder hører til i et album, som har tilhørt borgmester Hilmar Finsen, som i 1864 måtte forlade sit embede. Det indeholder portrætter af sønderborgere som havde stået Finsen nær. Fotos ca. 1864. Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot

rende telegrafbestyrer ved den optiske telegraf. Hun var efter sigende "en dygtig kone og hun forstod sig på kogekunsten", så det blev hende som kom til at forestå dampkøkkenet.

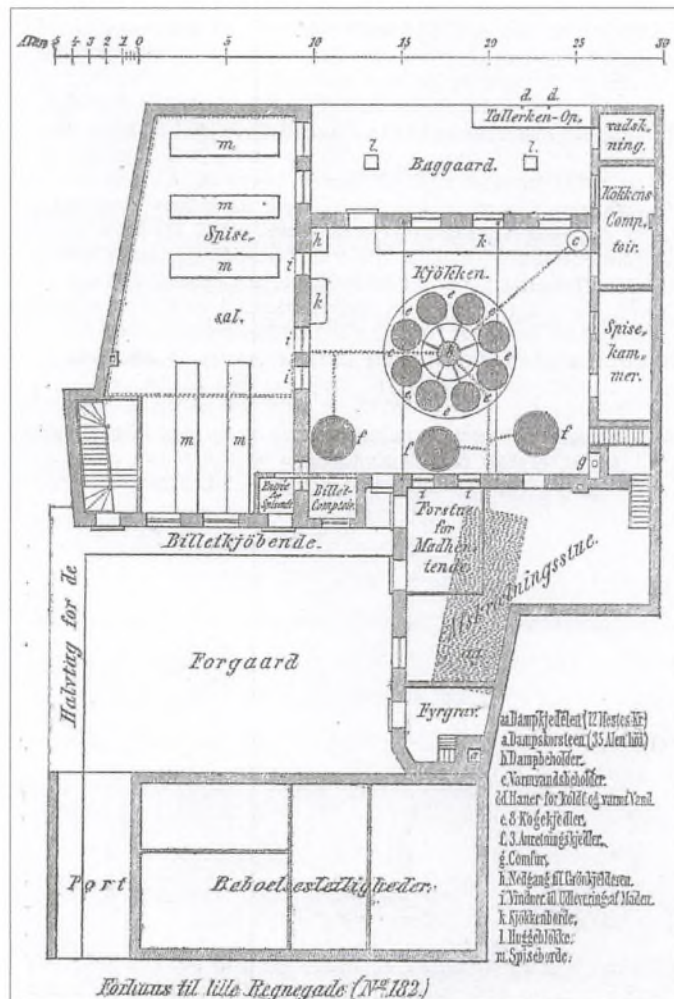
Ejendommen bestod af et ottefags grundmuret beboelseshus til gaden med tegltag; heri var opsat fire dobbelte jernkedler med damp rør og en pumpe af metal. Desuden var der en "butiksyndretning", formentlig et salgs- og spiselokale. I en ottefags sidebygning med tegltag fandtes en dampkedel med rør. Endvidere fandtes fire fag halvtag af bindingsværk og et trefags grundmuret

Udsnit af matrikelkort fra 1923, hvor ejendommen endnu var komplet, som den var i dampkøkkenets tid

hus, begge med tegltage. Det hele blev ved taksation til brandforsikringen i 1868 ansat til værdi af 6.700 mark, hvoraf bygningsværdien udgjorde 3.650 mark og hvad der hørte til køkkenet 3.050 mark.

Desværre foreligger der intet om driften, ej heller hvor længe køkkenet fungerede, men det har næppe været særlig længe. På grund af svigtende efterspørgsel synes køkkenet at være nedlagt, men oplevede en vældig opblomstring i tiden omkring krigens udbrud i 1864. Så faldt de første granater den 15. marts i byens sydlige ende og et egentligt bombardement begyndte den 2. april. De fleste indbyggere flygtede ud af byen og tog ophold hvor de kunne finde husly. Dampkøkkenet ophørte sin

Der findes tilsyneladende ikke bevaret billeder af indretningen af et dampkøkken, bortset fra dette som viser det første køkken af slagsen i København. Sønderborgs køkken var med sine fire kogekar naturligvis meget mindre, men det virkede efter samme principper: Ved at lede damp ind i bunden af kogekar kunne man koge i flere, store kogekar (her otte) på samme tid og fremstille mange portioner til en uhørt lav pris. Illustration i Folkekalender for Danmark, 1857

virksomhed, og det blev efterhånden umuligt at opdrive et måltid varm mad.

I slutningen af marts forsøgte hæren at etablere to dampkøkkener for at kunne levere varme måltider til en del af besætningen i Dybbøl-skanserne. Det forekommer noget sent i forløbet. Årsagen til denne træghed skyldtes formentlig, at chefen for hærens intendanturtjeneste, korpsintendant Ulrich Christian von Schmidten, var inderligt overbevist om, at tilberedningen af den udleverede naturalforplejning var en nyttig beskæftigelse for soldaterne. Måske havde Schmidten alligevel ret, for dampkøkkenerne blev ikke nogen succes, da det i praksis viste sig vanskeligt at få bragt maden frem til skanserne.

ARMEENS MOBILE DAMPKØKKEN

Det ene køkken, benævnt Armeens mobile Dampkøkken, var udviklet af Johan Frederik Johansen, som havde virket som forvalter af det første dampkøkken i København fra 1856 og senere havde drevet sit eget dampkøkken i Studiestræde, ligeledes i København.

Johansen havde en fortid som melhandler og bager. Han deltog som frivillig i krigen 1848-51, hvor han blev underofficer og Dannebrogsmænd. Efter krigen fik han ansættelse i det Slesvigske Gendarmeri, et militært organiseret "politikorps", der modtog opgaver fra civile myndigheder. Her var han, indtil han i 1856 blev forvalter af dampkøkkenet i København. I 1859 var han stifter af foreningen "De danske Vaabenbrødre", hvis medlemmer var veteraner i krigen 1848-51.

I 1861 lod Johansen, som kaldte sig "dampkøkken-entreprenør", under indtryk af en truende krigsfare sydfra fremstille en model i 1/10 størrelse af et mobil dampkøkken beregnet til feltbrug. Den blev forevist

krigsministeren og det blev besluttet at bygge et dampkøkken i fuld størrelse efter Johansens model hos D. Løwener & Co.'s jernstøberi på Christianshavn. Krigsfaren drev imidlertid over, og trods en tilsyneladende vellykket "prøvekogning" sidst i januar 1862 kom køkkenet ikke i praktisk anvendelse, men blev henstillet i depot på Tøjhuset i København.

Dampkøkken-entreprenør Johan Frederik Johansen (f. 04.12.1827 i København † 28.09.1898 i Odense). Efter sine Dampkøkken-eventyr blev Johansen forstander på Fattigforsørgelses- og Arbejdsanstalten Brønsholmsdal i Nordsjælland. Han endte som fattiginspektør og justitsråd i Odense. Xylografi i Illustreret Folkeblad 1872. Det Kongelige Bibliotek

Johansen fik i december 1863 ordre til at lade indrette damp-feltkøkkener til to brigader (6.000-7.000 mand). Han konstruerede et nyt dampkøkken, som blev bestilt hos Burmeister & Baumgartens skibsbyggeri, hvor man på grund af tidspres først kunne påbegynde arbejdet i slutningen af februar 1864. Den sidste leverance fandt sted den 29. marts.

Johansen blev ved krigsudbruddet i 1864 antaget som forvalter af første grad ved hærens intendantur. I midten af marts blev Johansen og et køkkenpersonale på 16 mand, som han havde oplært, sendt med toget til Korsør og derfra med dampskib til Høruphav. Dampkøkkenet var også med, sandsynligvis var det køkkenet

fra 1862, som havde stået på Tøjhuset, eftersom det nybyggede køkken knap nok var færdigt. Det blev opsat i eller ved et af de små huse i Sundgade, som alle var blevet beslaglagte af militæret allerede i krigens begyndelse.

P. V. Grove, som var journalist ved Københavneravisen "Dagbladet", berettede fra Sønderborg den 29. marts 1864:

Blandt de nyttige indretninger, som vi i den sidste tid have fået her, er for et par dage siden ankommet et mobilt dampkøkken, som koger mad til 1500 mand, og som jeg første gang så i virksomhed i går morges umiddelbart efter affæren [dvs. det mislykkede preussiske forsøg på at storme Dybbøllstillingen]. Det er i form ikke uligt et lokomotiv, set i nogen frastand. Bestyreren for det er hr. Johansen, ejeren af dampkøkkenet i Studiestræde, der er bleven ansat som "overfeltkok", en slags dansk Soyer [Alexis Soyer (1810-1858), en berømt fransk kok, kendt fra Krimkrigen].

I Overkommandoen dagsbefaling nr.95 af 31. marts 1864 pkt. 5 kan man læse følgende:

Det regiment, der besætter den venstre del af Dybbøllstillingens venstre fløj, vil fra den 2. april erholde sin mad kogt i det mobile dampkøkken. Naturalforplejningsportionerne, i hvilke salt flæsk for dette regiments vedkommende træder i stedet for røget flæsk, afleveres dagen forinden de skulle bruges, inden kl. 8 aften i dampkøkkenet, der er etableret i et af de små huse ved stranden i Sundeved, syd for broerne. Maden vil derpå blive kørt til det sted, hvor den afbrændte gård ligger ved den tilbagetrukne linje, og skal der afhentes kl. 3 eftermiddag i koge kedler af 1 mand for hver 20 i regimentet. En underofficer af regimentet skal være tilstede og påse ordens opretholdelse ved afhentelsen.

Trods de gode intentioner kom det ikke til at fungere som tænkt. Allerede den første transport gik galt. Et granatnedslag skræmte hestene, og vognen, der skulle bringe maden fra Sundgade til "den afbrændte gård" (formentlig Langdamgård, Grønnekærvej 8 eller Snedgård, Grønnekærvej 6), væltede. Desuden var soldaterne, som skulle sendes ud på en ikke helt risikofri færd i terrænet bag Skanse I og II for at hente koge kedlerne, alt andet end begejstrede for denne tjans – så hellere have besværet med selv at koge sin mad. Man opgav helt at føre maden ud i skanserne.

ARMEENS FASTE DAMPKØKKEN

Det andet militære (ikke mobile) dampkøkken havde en fortid i Slagelse, hvor det kun havde fungeret fra oktober 1859 til driften ophørte i februar 1862. Køkkenet havde været baseret på en daglig omsætning på 1.000-2.000 portioner, som slet ikke holdt stik. Omsætningen var kun på 130-200 portioner om dagen, da køkkenet måtte lukke. Tilberedningen foregik i fire gryder, en på 500 potter og tre på 200 potter. En gryde bestod af "to gryder med mellemrum til dampen" fortæller en samtidig beretning.

I foråret 1864 blev Slagelse dampkøkkens kogeindretninger solgt til Børskomiteen – en velgørende forening af børsgrosserer – som overlod dem til hæren på Als. Komiteen lod køkkenet nedtage og fragte til Als sammen med et antal københavnske arbejdere, som skulle genopstille køkkenet i Sønderborg. Her blev det såkaldte "gamle kloster" (tidligere St. Jørgens Hospital) stillet til rådighed.

Borgmester Finsen skrev den 24. marts 1864 i et brev til sin hustru:

Parti af den sydligste del af Sundgade hvis småhuse alle blev rekvireret af militæret allerede i slutningen af februar 1864. Det må være optaget kort tid efter stormen på Dybbøl den 18. april og før indtagelsen af Als at dømme efter vegetationen. Armeens mobile dampkøkken var først opstillet i eller ved et af husene, formentlig dobbelthuset længst til venstre, nuværende Sundgade 42-44. Bemærk den anlagte trappe på skrænten bag husets højre ende. Foto: Georg E. Hansen, 1864

Børskomiteen forærede, som du ved, et dampkøkken, det skulle koge daglig 1800 portioner mad, til armeen. Korpsintendanten skaffede gennem mig lokale til at stille det op i det gamle kloster og håndværkere sendtes herover fra København for at sætte det op; de arbejdede også rask på det, så der ikke manglede mere end omtrent 1dags arbejde; men så kom granaterne d. 15 (marts), og så løb alle håndværkerne deres vej til København, og dampkøkkenet står endnu ufuldført.

Køkkenet må alligevel være kommet i gang. Det mobile dampkøkken blev flyttet fra Sundgade til en plads ved siden af det gamle kloster, og i Overkommandos dagsbefaling nr. 101 af 6. april 1864 stod bl.a.:

Fra den 8. d. M. vil der blive kogt såvel i det mobile som i det faste dampkøkken, begge stationerede ved kirken i Sønderborg, til de 2 regimente i Dybbølstillingens vestre fløj, samt til artilleriet i hele stillingen. Udleveringen af maden sker for det sydligst i stillingen stående af de 2 regimente kl. 11½ formiddag, for det nordligst stående

Parti med den endnu tårnløse Sct. Marie kirke. Til venstre for kirken ses det såkaldte "gamle kloster", hvor det faste militære dampkøkken var opsat en kort overgang i april 1864. Bygningen blev nedrevet i 1930 og ved samme lejlighed forsvandt Klostergade. Foto ca. 1875

kl. 5½ eftermiddag, begge gange fra barakkerne i Sundevad. Udleveringen til alt artilleri sker kl. 5½ eftermiddag fra dampkøkkenet selv, hvor maden afhentes.

Heller ikke dette hjalp. Kaptajn Emil Madsen fra intendanturen beretter:

De soldater, der om aftenen vendte tilbage fra besætning i stillingen, skulle så i stedet standse ved dampkøkkenet og spise uden for dette. Der blev i en hast opslået borde og bænke, og den første aften, da spisningen skulle finde sted, red jeg til Sønderborg for blandt andet at se, hvorledes det foregik. Da jeg kom til dampkøkkenet, fandtes der ved bordene ikke et menneske. Årsagen var, at stedet uheldigvis netop den aften var blevet stærkt beskudt. Man havde da foretrukket snarest muligt at lade soldaterne marchere videre for ikke at udsætte dem for fare ved et ophold her.

En anden kilde nævner at kogningen nåede at fungere to-tre dage, inden en granat trængte ned gennem taget og ødelagde børsgrosserernes gave.

Det blev herefter besluttet ikke længere at koge mad i dampkøkkener tæt på fronten. Dagsbefaling nr. 114 af 17. april fastlagde, at kogningen i dampkøkkenet skulle ophøre for alle afdelinger fra den 18. d.M. og at soldaterne fremover selv skulle koge deres naturalforplejning.

Befalingen blev overflødig; som bekendt stormede og indtog preusserne Dybbølstillingen om formiddagen den 18. april. Da var det mobile dampkøkken og Johansen på vej til Fredericia, hvorfra det senere kom til Fyn, hvor det kom til at gøre en god nytte i resten af krigen – vel at mærke uden for den egentlige krigszone.

ÆGTEPARRET RICHTERS SKÆBNE

Det private dampkøkken i Sct. Jørgensgade synes i et eller andet omfang at være kommet i drift igen efter preussernes erobring af Als. Ejendommen havde kun lidt ret ubetydelig skade ved Sønderborgs bombardement, og hele køkkenindretningen stod endnu i 1868 intakt.

I en avisomtale af Sofie Richters død siges bl.a.: *På sit skrivebord gemte hun en af de stene, hvormed de tyske soldater bombarderede hendes vinduer, da de efter deres indtog i Sønderborg forlangte, at hun skulle tilberede maden til dem, og først efter at der var posteret militærvagt overalt i hendes ejendom, måtte hun bøje sig for den stærkeres magt.*

Den højaldrende Hans Jørgen Richter drev "Gast-, Speise- und Schankwirtschaft", rimeligvis på hustruens vegne. Det blev opgivet pr. 1. maj 1868 og Sct. Jørgensgade 3 blev i 1872 solgt til restauratør Anton Nicolai Christensen, som ejede stedet til han i 1896 solgte til slagter Georg Ludvig Louis Bodenstab.

Ægteparret Richter, som var udpræget dansksindet og havde haft flere kontroverser med de nye tyske magthavere, havde fået nok. Parret flyttede derfor til København og fik bopæl i det nye boligkvarter på Gammelholm, nærmere bestemt i Herluf Trollesgade 21, tredje sal.

Her drev Sofie Richter pensionat, og her døde Hans Jørgen Richter den 3. marts 1877 i en alder af 89. Sofie Richter fortsatte pensionatet som i 1880'erne flyttede til Nansensgade 18 på Nørrebro.

Hun boede sine sidste år på Frederiksberg i Allégade 2. Hun døde 84 år gammel den 27. december 1902 på Sct. Josephs Hospital.

Hun var stadig husket af mange for sit fædrelandskærlige sindelag, og mangen soldat vil mindes hende med taknemmelighed, ligesom hun efter krigen var utrættelig i at passe de danske krigergrave på Als og Dybbøl, hedder det i Flensborg Avis i forbindelse med hendes død.

Hun må have været en usædvanlig kvinde, når man endnu næsten 40 år efter begivenhederne mindedes hendes virksomhed i Sønderborg!

Tilberedning af den udleverede naturalforplejning bag fronten et sted på Als. For soldaterne var det en lettelse, at dampkøkkenvirksomheden ophørte den 17. april. Foto: Georg E. Hansen, 1864. Det Kongelige Bibliotek

DETAILHANDEL I SØNDERBORG

Af Kai Viggo Jørgensen, Lokalthistorisk Arkiv Sønderborg

Perioden fra genforeningen i 1920 og frem til omkring 1980 skete der en rivende og stabil udvikling i Sønderborgs detailhandel, hvor adskillige store forretninger inden for især skotøj, isenkram og tekstil prægede bybilledet.

I 1970'erne begyndte supermarkederne at overtage en del af handelen, ligesom generationsskifte betød, at nogle af de gamle lukkede, eller at lokalerne blev overtaget af andre.

I det følgende vil vi se lidt på tekstilbranchen, som jeg har en særlig tilknytning til.

TEKSTILHANDLERFORENINGEN

Sønderborg Tekstilhandlerforening blev stiftet i 1907 med det formål at *skabe og vedligeholde et godt forhold mellem tekstilhandlerne i Sønderborg samt at fremme tekstilhandelens almene interesser*. Dette indebar blandt andet aftaler om afholdelse af udsalg, åbningstider samt priserne på standardvarer, for eksempel sytråd!

Af andre diskussionsemner kan nævnes, at formanden, I.H. Kock, på et tidspunkt (i midten af 1950'erne) harcelerede over, at nogle af forretningerne var begyndt at anskaffe varebiler (som han argumenterede: *det er kun for, at I kan prale med jeres firmanavne rundt i byen, og det er fuldkommen unødvendigt!*), og så var hans søn som automobilhandler endda én af dem, der solgte bilerne!

Perlegade Sønderborg. Nuværende Hans Hansen & Co

Foreningen var i mange år en betydende magtfaktor i Sønderborgs forretningsliv, idet nogle af medlemmerne hørte til byens store forretninger. Hvad man vedtog blandt andet vedrørende åbningstider osv., havde de andre brancher i byen blot at rette sig efter (eller rettere: de gjorde det!).

Det var i mange år ligeledes Tekstilhandlerforeningen, der organiserede byens julebelysning idet manufakturhandler Viggo Jørgensen jr., der var medlem af Handelsstandsforeningens bestyrelse, fik denne opgave og naturligt drog sine kolleger ind i arbejdet.

I 1980'erne ændredes foreningens navn til *Sønderborg Tekstil- Sko og Læderhandlerforening*, idet de sidst-

nævnte brancher på landsplan var kommet ind under Dansk Textilunion.

Efterhånden som der kom flere og flere kædeforretninger til byen, mindskedes interessen for foreningen, der blev endeligt opløst i 1996.

Tekstilhandlerforeningen har i årenes løb haft følgende formænd: I.H. Kock (1907-57), Hilmer Holm (1957-66), C.C. Kock (Standard), Egon Knudsen (MR), Finn Nørgaard og Heinz Frellesen (Femina).

Desværre er foreningens protokoller forsvundet, og det er derfor kun få oplysninger, der er tilgængelige – til dels ved mundtlige overleveringer fra nogle af de (1998) endnu levende, gamle medlemmer.

FREMGANG I SØNDERBORG

Grundlaget for at handelslivet i en by kan blomstre er, at der er et passende kundeunderlag, og hvad det angår, må man sige, at Sønderborg har haft tiden med sig.

Efter Slesvigs indlemmelse i Prøjsen udbyggedes byen som garnisonsby og allerede i 1867 var indbyggertallet vokset med 1100 militærpersoner. I tiden fra 1860 til 1907 ikke mindre end fordobledes antallet af virksomheder og personale.

I 1907 var indbyggertallet nået op på godt 8.000 og hertil kom, at når alle de her hjemmehørende prøjsiske krigsskibe var i havn, var der 5.000 mand ekstra i byen.

I 1920 var Sønderborg og Herning de to stærkest voksende byer i Danmark.

En stor del af fremgangen skyldtes naturligvis også, at landbefolkningen, der hovedsageligt bestod af bønder og små håndværkere, fik bedre forhold. Bønderne brugte blandt andet deres bedre økonomiske forhold til at for-

bedre deres beboelseshuse, og meget af det, man skulle bruge hertil, måtte man til byen for at hente.

Dette stillede naturligvis krav til købmændenes dygtighed, og de dygtigste formåede da også at knytte kunderne nært til sig. Når folk fra oplandet kom til byen var de – i dobbelt forstand – købmandens gæster!

Som nævnt ovenfor havde købmændene et nært forhold til kunderne, og det var ikke usædvanligt, at man kendte kundernes familieforhold gennem flere generationer. Langt op i vor tid gik man ikke ind i en forretning med en pakke fra et konkurrerende foretagende.

Dette kan for eksempel belyses ved følgende:

Når jeg som dreng var med mine bedsteforældre ude at køre søndagstur gennem det alsiske landskab, sad min farfar, der førte bilen, og kom med kommentarer om eventuelle ændringer på de gårde, vi kørte forbi, og det altid med navns nævnelser. Godt at hverken trafikken eller farten var så stor som nu!

Det var også ret almindeligt at man – så vidt muligt og da mest i byens nærmeste omegn – deltog i afdøde kunders begravelse.

Deltagelse i landbryllupper var et kapitel for sig, og om det har mine forældre engang fortalt mig følgende:

Når bruden havde købt sit udstyr hos os, var det skik, at vi blev inviteret med til bryllup, og firmaets gave var i så fald altid et gulvtæppe. Var brudeparret lidt smarte, inviterede de to tekstilhandlere med – så fik de tæpper til to stuer!

VAREUDBUD OG KONKURRENCEFØRHOLD

Udvalget af varer har gennem tiden ændret sig meget, ikke mindst på grund af industrialiseringen. I midten af 1800-tallet var det for eksempel således, at kunden hos

manufakturhandleren kunne vælge mellem to-tre slags veste, og var han utilfreds med udvalget og gik til en konkurrent, måtte han blot konstatere, at udvalget dér var det samme.

At der også tidligere var kamp om kunderne kan bedst belyses ved, at man har fortalt mig, at de forskellige købmænd drev *lommelygte-spionage* mod kollegernes vinduer efter mørkets frembrud for at sammenligne priser (for eksempel på sytråd)!

Krigen manufakturhandlerne imellem var dog ikke større, end at Harald Helmers (medindehaver af Helmer & Jørgensen) datter blev gift med kollegaen I.H. Kocks søn (senere autoforhandler Bruno Kock).

Det var dog ikke kun indbyrdes, at købmændene konkurrerede. Også udefra opstod der konkurrence, men da valgte man at stå sammen:

I 1870'erne opstod der et fænomen, der kaldtes *vandreudsalg*, hovedsageligt med manufakturvarer – et begreb, der heller ikke nu til dags er ubekendt (nu hedder det bare *outlet*).

Sønderborgs købmænd så naturligvis en fare heri, og en kreds af især de kendte manufakturhandlere stiftede i 1877 *De forenede Købmænds Udsalg*, og denne organisation blev faktisk starten på dannelsen af et egentligt handelskammer (senere *Handelsstandsforeningen*).

På samme tid var der opstået en forsigtighed af økonomisk art i befolkningen, og da købmændene ikke kunne få den samme kredit hos grossisterne som før, måtte man prøve at få kunderne til at betale mere kontant. Igen tog *De forenede Købmænd* et initiativ, idet de søgte at stimulere kontantsalget ved at bevillige kunderne 4 procent rabat ved kontante køb for mindst 5 Mark!

PERSONALEFORHOLD

I Handelsstandsforeningens formålsparagraffer var der blandt andet indført, at der, for at lærlingene ikke skulle drive om på gaderne ved aftenstide, skulle der indføres i lærlingekontrakterne: *Uden principalens tilladelse er det ikke tilladt lærlingen at gå ud om aftenen.*

I forretningerne var der nogle lange arbejdsdage og det syv dage om ugen. Se nedenfor om lukketider.

Ret til ferie kendte man ikke! Min far, der var i lære i Åbenrå fra 1923-26, oplevede for eksempel til sin store overraskelse, at hans chef en mandag morgen meddelte, at han kunne tage hjem på otte dages ferie (han havde indtil da kun været hjemme i Sønderborg fra lørdag aften til søndag aften med tre timers transport hver vej!).

Lærlingen måtte holde godt for, men han måtte ikke deltage i de muntre gilder – til gengæld fik han lov til at arbejde dagen lang og en del af aftenen med. Der var ikke tale om nogen middagshvile – så snart sulten var stillet, måtte man igen ned i butikken, og når man endelig sent om aftenen låste butiksdøren og skød skodderne for, kunne man fortære sit aftensmåltid og så putte næsen godt ned under dynen – især da om vinteren hvor det ofte kunne være bitterligt koldt på det lille tagkammer, hvor lærlingen havde sit logi.

Handelsskole foregik to dage om ugen henholdsvis kl. 19-21 og kl. 15-17, men det stod langt fra mål med den undervisning, man senere indførte. Der er dog ingen tvivl om, at lærlingen i de fem år, læretiden varede, fik lært noget – også med hensyn til *at rubbe neglene*. Når min farfar, der var ret rask til bens, havde en lærling, der var lidt langsom i det, tog han den pågældende med på en fodtur til *Verdens ende* og tilbage i fuldt trav eller også tog farfar lærlingen med nogle gange op og ned ad trappen til anden sal med to trin ad gangen!

Lærlingene og de ugifte ekspedienter boede som regel hos chefen, og engang fandt man således på loftet over de tagrum i vores ejendom, der havde tjent dette formål, nogle efterladenskaber efter en ekspedient, der var ansat i firmaet i 1911. Det drejede sig om to velbevarede, men naturligvis snavsede underskjorter, et forsikringsbevis fra *Hafnia* (med den pågældendes navn på), en tysk tændstikæske og et blad fra en tysk fagforening, der svarede til vor tids HK.

Åbningstiderne har med tiden også ændret sig meget. I mange år var det almindeligt, at forretningerne lukkede kl. 21.30. Dette ville man gerne have ændret til kl. 20.30 om sommeren og kl. 21.00 om vinteren, men det kunne man ikke enes om, og derfor vedtoges det at åbne kl. 6.30 og lukke kl. 21.00. En i 1911 afholdt afstemning om at holde lukket om søndagen blev heller ikke positivt modtaget. Af bitter nød måtte man under første verdenskrig vedtage at lukke kl. 19.00 for at spare på lyset.

OVERGANGEN FRA TYSK TIL DANSK

Verdenskrigen 1914-18 havde naturligvis givet en hel del problemer, der skulle løses. Det var for eksempel hjælp til de købmandsfamilier, hvor manden var indkaldt til krigstjeneste (min farfar og hans kompagnon blev således allerede indkaldt i 1915, og de måtte have hjælp nordfra til at lede forretningen).

Efter våbenstilstanden vedtog Handelsstandsforeningen blandt andet en bestemmelse om, *at det må anses for en ærespligt for enhver købmand at genantage de folk, han tidligere havde haft, og som var blevet indkaldt til militærtjeneste.*

For at undgå kundernes hamstring af varer i forbindelse med overgang til dansk mønt og af hensyn

til afstemningen i februar 1920, indrykkede man den 12. februar en annonce i aviserne, hvori man opfordrede byens handlende til at lukke forretningerne indtil den 20. februar – med undtagelse af levnedsmiddel-forretningerne.

På grund af den faldende Mark-kurs søgte købmændene at omsætte deres kapital i varer, og selvom de tyske myndigheder var stærkt imod denne trafik, fik de dog lov til at beholde det meste. Også nordfra var købmændene truet, idet de indkøbte varelagre ville være toldpligtige til Danmark ved en grænseflytning, men også dette problem fik man løst.

I manufakturbranchen blev der lidt tab på de lagre, der ikke var rømmet inden genforeningen, idet varerne for en stor dels vedkommende var af en sådan kvalitet, at de var så godt som usælgelige. Af frygt for konkurrencen nordfra havde mange manufakturhandlere været for tidligt på færde med deres indkøb i kongeriget – man forsynede sig så rigeligt, at lagrene ikke kunne rømmes, inden prisfaldet indtrådte.

TEXTILHANDLERE I SØNDERBORG – HISTORIEN BAG NOGLE AF DE KENDTE

Magasin Jørgen Andersen

I 1862 åbnede Peter Jacobsen manufakturforretning på Perlegade 57.

Denne forretning overtoges i begyndelsen af 1890'erne af C.C. Rode, der i 1905 solgte den til Andersen & Birkedal. I 1912 udtrådte Birkedal af firmaet, der videreførtes af Jørgen Andersen (J.A.) alene. I forbindelse med genforeningen i 1920 etableredes et samarbejde med Magasin du Nord i København idet J.A.

fik lov til at benytte Magasin du Nord's logo og markedsføring mod at købe varer hos Magasin/Vessel i Tyskland. Navnet ændredes i den forbindelse til *Magasin Jørgen Andersen*.

Da firmaet i 1950'erne var på sit højeste, var det nok byens største målt i omsætning, og på den tid (J.A. var

Magasin du Nord i Sønderborg

da ca. 75 år) omdannedes det til et A/S med Arne Palle som direktør. Efter ca. 20 års forløb blev A.P. fyret på grund af for dårlige resultater og afløst af Anker Andersen (ikke familie til J.A.).

Kort efter sin 100-års fødselsdag i 1981 døde J.A., der var barnløs, og firmaet blev overtaget af maskinhandler Svend Jørgensen, der dog måtte opgive driften efter få år.

Hans Hansen & Co. – en indviklet historie

Ernst Müller etablerede sig i 1856 med en forretning, der hovedsagelig førte manufakturvarer, på hjørnet af Perlegade og Rønhaveplads (Perlegade 69).

P.G. Wind oprettede i 1870 en manufakturforretning på Perlegade 58 og flyttede efter et par års forløb over på ovennævnte adresse. I år 1900 solgte han forretningen til Bossen & Bock, der i 1904 opførte den nuværende ejendom på hjørnet af Reimersgade og Perlegade. I 1920 solgtes forretningen til københavnerfirmaet Crome og Goldschmidt, der dog kun havde den indtil 1923, hvor Nissen & Petersen overtog.

Georg Hansen

Georg Hansen var blandt andet stifter af ringriderfesten, og han åbnede i 1878 en manufakturforretning på Perlegade 23 og drev den indtil 1903, hvor han solgte den til Hans Hansen.

Ejendommen måtte i 1929 vige for den nye Jernbanegade, og Hans Hansen købte sig ind i Nissen & Petersen, idet Fr. Nissen trak sig ud af firmaet for at åbne egen forretning med brugt tøj på Rådhusstorvet. Ved P. Petersens død blev hans bror, Andr. Petersen direktør. Andr. Petersen efterfulgtes som direktør af Jacob Schlott, der var førstemand hos Chr. Schmidt. Jacob Schlott overtog efterhånden firmaets aktiekapital fra familien Hans Hansen.

Foruden forretningen på Perlegade 45 har firmaet drevet *Mini Club* på Jernbanegade, ligesom man i 1991 overtog firmaet Chr. Schmidt på det modsatte hjørne.

Firmaet er (2018) det eneste af de gamle, kendte, der fortsat eksisterer.

Helmer & Jørgensen

Perlegade 28 etableredes i 1903 af købmændene Harald Helmer & Viggo Jørgensen, der havde lært hinanden at kende som ansatte hos firmaet C. C. Rode (se Magasin J.A.).

Samarbejdet bestod indtil 1950, hvor Harald Helmer trak sig ud af firmaet af alders- og helbredsmæssige grunde. Firmaet fik nu Viggo Jørgensen jr. som med-

Ejerne Harald Helmer og Viggo Jørgensen foran forretningen

indehaver. Efter Viggo Jørgensen seniors død i 1957 forsattes firmaet med dennes enke og Viggo J. jr. som indehavere.

Efter sin mors død i 1970 drev Viggo J. jr. forretningen for egen regning indtil 1977, hvor tredje generation, Kai Viggo Jørgensen, blev medindehaver. Forretningen eksisterede indtil 1988, hvorefter lokalerne har været udlejet til forskellige brancher: Jysk Sengetøj, Damkjær Damekonfektion, Merlin, Fona og siden 2016 Matas.

Helmer & Jørgensen
Sønderborg
Manufaktur & Konfektion
og
Udatyrs-Forretning.

Viggo Jørgensen. Harald Helmer.

Sønderborg i April 1903

P. P.

Herved tillade vi os at meddele Dem, at vi sidst i denne Måned snører

en ny Forretning

i større Stil efter Nutidens Fordringer.

Samtidig tillade vi os at vedføje en Fortegnelse og bemærker, at vi kuns fører:

reelle Varer til billigste Priser.

Idet vi anbefale vores Foretægende, beder vi om Deres veivillige Segning tilsvarende Dem god og reel Betjening tegne vi

med Hilsen og Agtelse

Helmer & Jørgensen.

Thyssen & Jacobsen

J.C. Benne Johansen havde til sin død manufakturforretning i ejendommen Perlegade 16. Hans enke giftede sig senere med J.J. Bonde, der videreførte forretningen som herretøjsforretning, indtil ejendommen blev nedrevet, og han flyttede til Perlegade 7.

Efter at der var opført en ny ejendom på Perlegade 16, åbnede Carl Viereck en manufakturforretning der, og han efterfulgtes af Peter Olufsen.

Thyssen & Jacobsen

I 1931 overtog Johs. Thyssen og Peter Jacobsen firmaet, der ved Johs. Thyssens død videreførtes af Bent Thyssen og Peter Jacobsen. Johs. Thyssen og Peter Jacobsen havde begge været ansat hos Hans Hansen & Co.

Efter Jacobsens død i 1965 har Bent Thyssen været alene om at drive firmaet, der i en periode også havde lokaler i naboejendommen, Perlegade 14.

Ejendommen tilhører fortsat Bent Thyssen (2018), men har i de senere år været udlejet til andre brancher.

Tøjeksperten

Herre Hus Holger Hollensen, Herre Hus Holm, Far & Søn og nu *Tøjeksperten* – navne på det firma J.J. Bonde (se under Thyssen & Jacobsen) i 1911 solgte til Holger Hollensen, og som flyttede fra Perlegade 7 til Perlegade 31 (hjørnet Perlegade/Sct. Jørgensgade).

Hilmer Holm, der havde været førstemand hos Holger Hollensen, købte firmaet i 1951 og drev det indtil 1980. Hilmer Holm købte det kendte hjørne Perlegade/Jernbanegade af Handelsbanken og havde en overgang

yderligere forretningen *Far & Søn* i Perlegade 6 (nu Bles-høj Optik).

Ved sin pensionering solgte Hilmer Holm forretningen til Bent Samuelson, der drev den indtil 1991, hvor Martin Bording tog over.

J.H. Kock

J.H. Kock var efter sin læretid (1889-93) hos Hans Andersen, Perlegade 29, forretningsfører hos Peter Helmer. Senere etablerede han egen forretning i den kendte ejendom Perlegade 27, ligesom firmaet senere fik facade ud mod Jernbanegade.

Forretningen i Perlegade bestod indtil 1972, hvor Rohleder Sport overtog lokalerne. Afdelingen mod Jernbanegade fortsatte indtil 1977, hvor firmaet helt ophørte.

J.H. Kock var fra 1919 til 1947 formand for Handelsstandsforeningen (afbrudt af en periode 1920-22 hvor han var byens første danske borgmester efter genforeningen), ligesom han var medstifter af – og i mange år formand for – Textilhandlerforeningen.

J.H. Kock var i sin tid som borgmester en stærk forkæmper for, at Chr. X's bro fik den placering, den har, idet han ønskede at få trafikken op gennem byen!

Perlegade, en af de ældste – og vigtigste – handelsgader

KOMMUNEFORSTANDER

FORTÆLLING OM GÅRDEJER OG KOMMUNEFORSTANDER CHRISTEN HANSEN, STENHOLT

Af Helene Petersen, Ulkebøl Lokalhistorisk Arkiv

Christen Hansen blev født den 16. september 1860 i Stenholt i Ulkebøl Sogn, hvor hans forældre havde et husmandssted. Hans far døde i 1864. Faderen var dansk soldat i krigen, blev såret og døde kort efter.

Samme år døde også moderen. Børnene, to drenge, var dengang 2 og 4 år. Christen kom i pleje hos en moster i Lambjerg, og gården i Stenholt blev først drevet af en bestyrer til 1872, og derefter bortforpagtet. Lillebroderen blev sat i pleje hos en familie i Lysabild.

Der havde været bøgeskov i området, men den blev fældet af tyskerne i 1918-19. Skovområdet blev beplantet igen, men dækkede i 1928 ikke for udsigten, som den gør i dag.

Da Christen var 23 år giftede han sig med Kathrine Marie Hansen, som var født i Lambjerg.

Christen og Kathrine Marie Hansen

Maleri fra Stenholt 1928

En sjov historie fortæller, at da hun var 6 år og skulle i skole, tog nabodrengen Christen Hansen, som da var 8 år, hendes hånd, og fulgte hende i skole. Hun var hans legekammerat. De to blev altså siden gift og overtog gården i Stenholt, hvor han derefter boede i 51 år. Ægteparret fik 13 børn, fra ældste til yngste var der 20 års forskel.

Christen Hansen var en stille og virksom mand, som med flid drev sit landsted og sørgede for opdragelsen af sine børn. Han var i en årrække menighedsrepræsentant, og i over 20 år, fra 1898 til genforeningen, var han kommuneforstander.

Sønderjylland var på dette tidspunkt under tysk herredømme. Landkommunerne blev styret af kom-

Christen og Kathrine Marie Hansen med otte af deres børn

muneforsamlingen, som bestod af samtlige stemmeberettigede mænd med egen husstand. Kommuneforstanderen var den centrale skikkelse. Han havde ikke blot kommunale beføjelser, men også forvaltningsmæssige ansvarsområder. For eksempel udgjorde han den lokale politimyndighed. Han fungerede i en dobbeltrolle, hvor han både var lokalbefolkningens og statens repræsentant, men nok mest det sidste.

I Ulkebøl Sogn var der fem kommuneforstandere, som stod under amtsforstanderen. Amtsforstanderen var i Ulkebøl Christian Andersen, Bagmose. Der var en kommuneforstander i Vollerup, Ulkebøl, Sundsmark, Stenholt og Kær. I Vollerup var det i mange år Hans Schmidt fra Vollerup Mølle. I Ulkebøl var gårdejer Peter Clausen kommuneforstander i mange år, i Sundsmark var det Mathias Hell, som også var personregisterfører. I Kær var det gårdejer Jørgen Hansen Schmidt, og i Klinning Christen Hansen, som jo var kommuneforstander i over 20 år.

Som kommuneforstander skulle Christen Hansen hejse det tyske flag ved alle særlige lejligheder. Skovfogeden, "e förster", kom med flagstangen og det tyske flag, så Christen måtte sætte flagstangen op. Han savede dog et stykke af flagstangen både foroven og forneden, for den skulle ikke være højere end huset. Han satte flagstangen mellem huset og skoven, så når flaget kom op, var der ingen andre end den tyske skovfoged, som boede lige i nærheden, der kunne se det.

En søndag eftermiddag i 1919 kunne man se Christen og tre af hans drenge gå ud i skoven. De havde en fornemmelse af, at det at komme tilbage til Danmark lå indenfor rækkevidde, nu hvor tyskerne havde tabt krigen, og de ville være forberedte. De ville finde en gran i skoven, som skulle blive til en ny stor flagstang,

Ægteparret med børnebørn foran flagstangen

når man forhåbentlig snart skulle flage med Dannebrog. I nærheden af Fiskerhytten fandt man et træ, som kunne bruges, og så blev det mærket af, hvor det stod. Da det var blevet mørkt, listede de fire sig derned, for tyskerne måtte jo ikke se dem. De fældede granen og bar den hjem til Stenholt, hvor den så senere blev gjort i stand.

Til afstemningsdagen den 10. februar 1920 kom den nye flagstang til at stå midt i haven. Af det gamle tyske flag blev der syet et Dannebrog af de røde og hvide far-

ver, mens der blev syet et forklæde af den sorte stribe. På den måde kunne man flage med Dannebrog på dagen. Dette flag er blevet gemt, og det bliver nu opbevaret på Ulkebøl Lokalhistoriske Arkiv.

I 1925 overdrog Christen Hansen gården til sin næst- yngste søn Jens og gik derefter på aftægt sammen med sin hustru. De fejrede guldbryllop i 1933. Efter tiltagende svaghed døde Christen Hansen i 1934, 74 år gammel.

Sogneråd i tysk tid

*Bagest: Jørgen Hansen Schmidt,
Vestermark, Christen Hansen,
Stenholt, Hans Nissen Schmidt,
Vollerup*

*Forrest: Mathias Hell, Sundsmark,
Christian Andersen, Bagmose,
(Amtsforstander), Peter Clausen,
Ulkebøl*

*Gården i Stenholt.
Christen og Kathrine Marie Hansen
med nogle af familiemedlemmerne*

*Fra gården i Stenholt.
Christen og Kathrine Marie Hansen
står som nummer to og tre fra højre*

EN SKIBSKOLLISION I 1887

Af Erik Husted, Lokalthistorisk Arkiv Sønderborg

Arkivet i Sønderborg fik i 1987 indleveret to fotoalbums, som stammede fra overportør i DSB, Marquard Christian Wilhelm Carstensen (1867-1943), og hans hustru, Wilhelmine Sofie Auguste Friederike, født Schmidt (1866-1940). De indeholdt over 100 portrætter, som desværre alle er uidentificerede, men efter fotografernes navne og hjemsteder, rummede det ene album portrætter fra hans familie blandt andet fra Sønderborg, og det andet fra hendes familie, som stammede fra Bobbin på Rügen.

Imidlertid indeholdt det første album også et foto fra sidst i 1800-årene visende et dampskib, som øjensynligt var bjerget i en noget miserabel tilstand. Fotoet var optaget af Sønderborg-fotografen Peter Christensen, som havde sit atelier i Perlegade 31, og det må formodes at have en eller anden relation til albummets oprindelige ejer.

Et nærmere studie af fotoet godtgjorde, at skibet måtte tilhøre Flensburg-Ekensunder Dampfschiffahrts-Gesellschaft at dømme efter skorstensmærket: en bred hvid ring på den sorte skorsten. Dette selskab blev i 1897 sammensluttet med Sonderburger Dampfschiffahrts-Gesellschaft, som førte en blå-hvid (blå øverst) ring på skorstenen. Altså måtte det være fra før 1897. Yderligere kunne det fastslås, at billedet måtte være optaget i Sønderborg, idet man i baggrunden lidt til højre for skorstenen og den agterste mast kan skimte en bygning, som kunne formodes at være dampoliemøllen, senere

”Kanonenboot”, som bjergede ”Condor”, fotograferet ved dampskibspavillonen i Flensburg. Skroget stammede fra slesvig-holstenernes skruekanonbåd ”Von der Tann”, som var bygget i 1849. Omtalt i ArkivNyt 2 – juli 2016. Postkort fra ca. 1900

Margarine-Fabrik AG, som var bygget i 1856, omtrent hvor Helgolandsgade udmunder i Nørre Havnegade. Billedet er altså optaget fra Sundeved-siden.

Næste skridt måtte være at finde ud af, om et af selskabets skibe var sunket og hævet igen før 1897. Det viste sig at være en forholdsvis let opgave.

Skibet på billedet viser sig at være dampskibet ”Condor” tilhørende Flensburg-rederiet, som den 24. september 1887 blev påsejlet i farvandet ud for Stevning Nor og Hardeshøj af dampskibet ”Skjold” tilhørende søsterselskabet i Sønderborg og sank på få minutter på omkring 20 meters dybde.

”Condor” var bygget til Flensburg-rederiet hos Janssen & Schmilinsky i Hamborg i 1872 og var 27,3 m langt og 4,76 m bredt.

“Skjold”, der var af næsten samme størrelse, var bygget hos Burmeister & Wain i København i 1869 til et rederi i Svendborg, som i 1873 solgte det til skibsreder Christian Karberg, Sønderborg, fra hvem det i 1874 blev overtaget af Sønderborg-rederiet.

Der blev afgivet forklaringer i Sørensen i Flensborg den 1. november 1887, og Flensborg Avis bragte den 3. november et fyldigt referat. Heraf fremgår de nærmere omstændigheder:

Om aftenen den 24. september var “Condor” på vej fra Aabenraa til Sønderborg medhavende tre passagerer, gårdejer Bock, Melsgaard, møller Brüning, Broballe og yderligere en landmand fra Nordals. Besætningen bestod af kaptajn Hansi, styrmand Thorsen, maskinist Olsen, fyrbøder Dank, steward Rasmussen og skibsdreng Jensen, vistnok alle fra Flensborg.

“Skjold” kom fra Sønderborg og var på vej til Aabenraa med én passager, nemlig blikkenslager Elley, Sønderborg og en besætning bestående af kaptajn Clausen, styrmand Møller, maskinist Thaysen, fyrbøder Eskildsen og restauratør Jensen.

Omkring kl. 20.40 skete kollisionen. “Skjold” pløjede sig ind i “Condors” bagbords side agter for skorstenen og efterlod en åbning på omkring en meters bredde, hvor igennem vandet fossede ind. Passagerer og besætning blev reddet ombord på “Skjold”, som kun havde lidt ubetydelig skade og kunne fortsætte sin færd.

Årsagen til kollisionen blev aldrig fuldt opklaret. Sørensen nåede frem til, at der var sket fejl på begge sider.

Bjergningen viste sig at være forbundet med mange vanskeligheder. “Condor” var sunket på omkring 10-12 favnes dybde (18-20 m), og var sunket yderligere seks fod ned i mudderet (ca. 2 m), men stod dog på ret køl. Først i begyndelsen af november lykkedes det ved hjælp af

“Condor” blev indbragt til Sønderborg den 4. november 1887 lige efter middagstid og er her foreviget før videretransport til reparation i Flensborg. Foto: Peter Christensen, Sønderborg

Flensborg-rederiets fragt- og bjergningsdamper “Kanonboot” og fjorddamperen “Falke” at få “Condor” hævet og indbragt til Sønderborg og derfra videre til Flensborg.

Flensborg Avis beretter fra ankomsten til Flensborg den 5. november: *Agterdelen af “Condor”, hvor sammenstødet skete, er omviklet med kæder, og den omtrent 6 fod høje og 3 fod brede åbning ind til den første kahyt er tættet med sejldug og brædder. På vejen lænsedes skibet fra tid til anden ved en på “Kanonboot” anbragt bjergningspumpe. Skibet har naturligvis lidt betydeligt ved at ligge så længe på havets bund, det er helt forrustet, og takkelagen er også en del ramponeret foruden den skade på skroget, som selve sammenstødet forårsagede.*

Præcis som det gamle foto viser!

I Flensborg blev reparationen forestået af den dygtige skibsbygger, Bernhard Techant, som i 1877 havde gjort sig bemærket ved at adskille og samle den i Nydam Mose

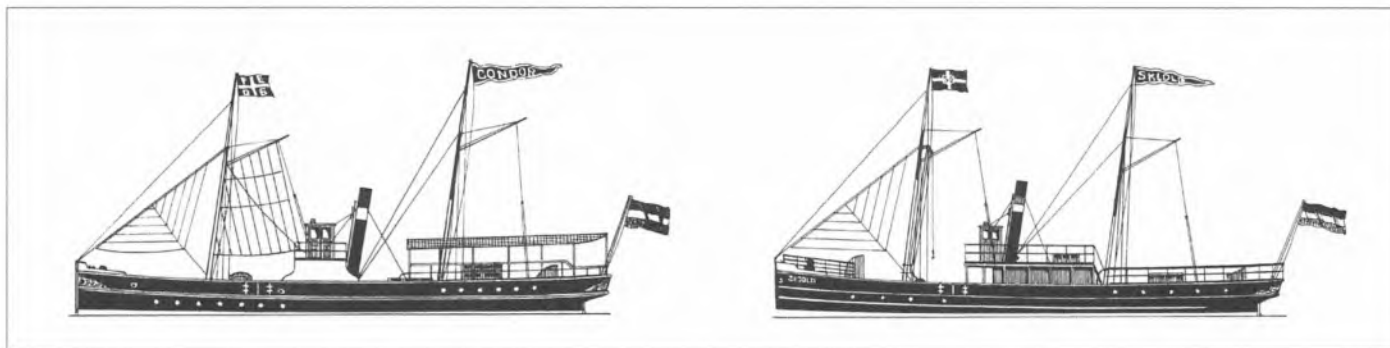
fundne jernalderbåd i forbindelse med dens flytning fra Flensborg til Kiel. Nydambåden blev som bekendt preussisk krigsbytte i 1864 og står i dag på Gottorp Slot.

Efter reparation kom "Condor" i fart igen på sin gamle rute, indtil det i 1907 blev solgt til et rederi i Lübeck og senere videresolgt et par gange. Det sank i juni 1918 under ukendte omstændigheder.

Pudsigt nok skete der den 21. februar 1891 et næsten tilsvarende uheld i Flensborg Fjord mellem Brunsnæs og

Sandager, hvor Flensborg-rederiets fjorddamper "Falke" kolliderede med Sønderborg-rederiets "Freia", som gik til bunds. Denne gang skyldtes uheldet tæt tåge. Begge skibe blev repareret og kom i fart igen.

I november 1897 blev de to søsterselskaber endeligt fusioneret som Vereinigten Flensburg-Ekensunder und Sonderburger Dampfschiffahrt-Actien-Gesellschaft, i folkemunde blot kaldet Vereinigte/Forenede, der som skorstensmærke førte en hvid-sort-blå ring (hvid øverst).

Til venstre: "Condor" efter reparationen, ved hvilken lejlighed der blev påbygget et lille styrehus; før havde rattet stået på den åbne kommandobro foran skorstenen.

Til højre: "Skjold" tilhørte Sønderborg-rederiet til 1898 hvor det blev solgt til A/S Vejle Dampbåde og kom til at sejle på Vejle Fjord under sit gamle navn indtil det i 1916 solgtes til Island. Dets senere skæbne er ukendt.

Begge skibe tegnet af Alfred Schneider i Gert Uwe Detlefsens "Flensburger Fördeschiffe", 1977

Sønderborg Havn ca. 1900

EN BYDEL UNDER FORANDRING

KVARTERET OMKRING TEKNIKUMGRUNDEN

Af Kai Viggo Jørgensen og Knud Erik Sørensen,
Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

I maj 2018 blev den gamle teknikumbygning på Blegen revet ned for at give plads for et nyt byggeri med ejerlejligheder.

Forud var gået en hård debat mellem bygherre og berørte beboere med byrådet som afgørende tredjepart.

Debatten drejede sig om bebyggelsesgrad over for de beboere, der allerede var i området. Bygherren endte med at ønske et byggeri af fire punkthuse i fem-seks etager, mens naboerne ønskede et byggeri, der ikke oversteg den nedrivningstruede bygnings fire etager, eller måske allerhelst en ombygning af de eksisterende huse.

Der er ingen tvivl om, at Teknikum i mange år har været byens stolthed som en vigtig leverandør af ingeniører til byens og egnens virksomheder. Venerationen over for den tidligere uddannelsesinstitution spillede givetvis en rolle i folks bedømmelse af de nye planer. Og, som billedet også viser, har bygningerne på sin vis indgået harmonisk i bybilledet, selv om man godt kan ane, at villaerne nederst i billedet forekommer lidt små i forhold til teknikumbygningerne.

I en artikel fra JyskeVestkysten torsdag den 24. september 2015 beskrives konflikten under høringsfasen mellem det påtænkte attraktive nye boligområde og de mennesker, der allerede bor i de huse, der nu skal være naboer til et nyt byggeri. Naboernes argumenter går både på *en bevaring af den gamle teknikumbygning af*

Billedet af Sønderborg Teknikum er formentlig fra 1980'erne, da både hotellet (som efter flere navneskift i dag hedder Hotel Sønderborg Strand) og en "spritbåd" er med på billedet

historiske grunde og en påstand om, at kvarteret hører til Sønderborgs ældste beboelsesområde.

Med hensyn til bevaring af den gamle teknikumbygning henviser beboerne til erfaringer andre steder fra, nemlig Brandts Klædefabrik i Odense og flere eksempler fra udlandet, hvor historiske bygninger er blevet omdannet til udstillingssteder – men ikke boliger.

Påstanden om, at området hører til Sønderborgs ældste boligområde vil vi i det følgende prøve at undersøge, blandt andet ud fra billedet på den følgende side med et overblik over området for den nye bebyggelse.

Billede fra Arkitekterne Blåvand & Hansson, Sønderborg

Dette billede viser, hvordan man forestiller sig det nye byggeri med punkthusene Blegen 9, 11, 13 og 15 samt udenomsarealer.

Hvis man bagom de umiddelbare ønsker og argumenter ser på områdets bebyggelsehistorie, åbenbarer der sig også forskellige tiders idealer og ønsker – og ud fra en undersøgelse kan man måske bedre forholde sig

til påstanden om, at området tilhører Sønderborgs gamle boligområde.

I det følgende skal selve teknikumgrunden og de tilgrænsende områder behandles, altså området mellem Voldgade/Rosengade og Strandvej og mellem Batterivej og Kongevej.

Det er et område, der har haft skiftende funktioner og først sent en mere omfattende bebyggelse.

OMRÅDETS TIDLIGE BRUG

Bag den nuværende præstebolig i Rosengade lå byens middelalderkirke, Nicolai kirke, med tilhørende kirkegård. Den nøjagtige beliggenhed kendes ikke. Kirken blev nedbrudt omkring 1600, da Sankt Marie kirke var blevet udvidet/ombygget. I forbindelse med kirkens nedbrydning forsvandt også byens oprindelige kirkegård, formentlig over en årrække.

Herefter blev området inddraget til en slotshave, som vises på dette stik fra Dankwerts atlas ca. 1650 (side 33).

Jørgen Slettebo har i en artikel i *Fra Als og Sundevad*, Hefte 46, ud fra dette kort og en sammenligning med Rosenborg slotshave beskrevet denne have som en renæssancehave.

Haven strakte sig fra området bag den nuværende præstebolig og et godt stykke hen i Voldgade og fra Rosengade/Voldgade ned til den nuværende Strandvej.

Haven var omgivet af en mur, og inden for og langs muren var der rækker af træer, både prydræer og æbletræer. Haven var anlagt med en række stier vinkelret på hinanden, symmetriske bede, et springvand og muligvis et rundt lysthus.

På et næsten samtidig kort, Pufendorfs atlas fra 1657, optræder slotshaven også. Og her er der desuden også markeret en have ud fra Ernst Günthers palæ

Det var denne have, der senere, i 1726, ved et salg af palæet, blev erhvervet af Peter Hansen Vothmann og forblev i slægtens eje frem til ca. 1900.

Haven blev kendt som Vothmanns have og dækkede et område øst for Perlegade, lige bag det tidligere Løveapotek og over til den senere Kongevej, og fra et stykke nord for den nuværende Østergade ned til Voldgade.

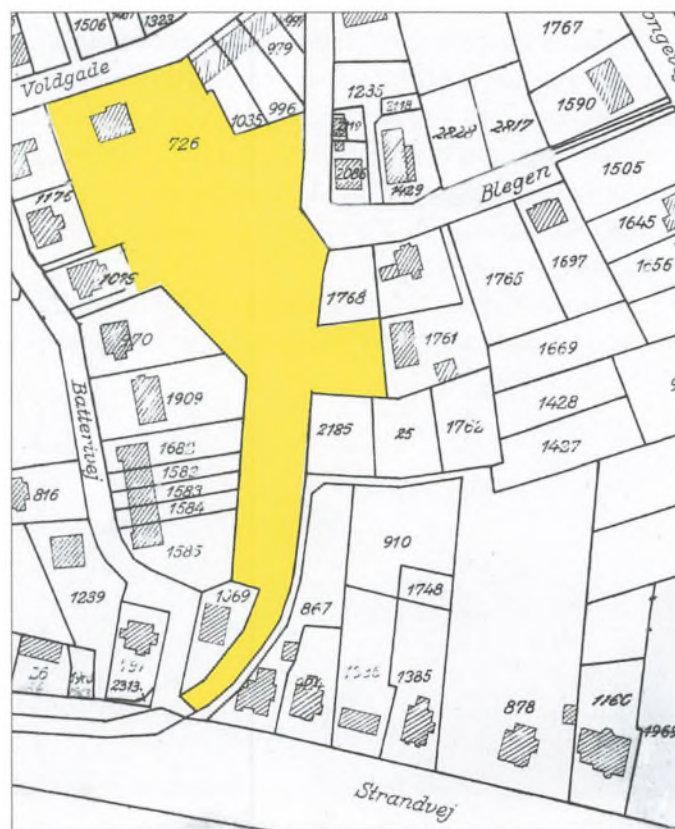
Begge haver gjorde gavn af en bæk, som løb oppe fra området ved Mølleedammen, forbi den nuværende rutebilstation og ned til Sønderbugt bugt.

Det var også vand herfra, som blev brugt af blegieret som omtales nedenfor.

OMRÅDETS TIDLIGE BEBYGGELSE

Følgende udsnit af matrikelskort for Sønderborg købstad 1963 viser, at hele området på dette tidspunkt er blevet matrikuleret, men at der endnu ikke er blevet bygget på alle matrikler.

Sammenholder man kortet med adressebogen fra 1911, viser det sig, at Blegens først optræder som en selvstændig vej i 1934, hvor husnumrene 1, 3, 5 og 7 er beboede.

Matrikelskort fra 1963. Det gule område er teknikumgrunden

Virksomheden, der har givet navn til området, ophørte i 1900. Bygningen Blegen (bygget i ca. 1665 og ombygget i 1850) var på dette tidspunkt det eneste hus i området.

Ulvedalen kommer først til i adressebogen i 1961, hvor to personer/familier optræder – men i ikke-nummererede huse

Christian Paulsen nævner dog i sin omtale af Ulvedalen, at den har fået navn efter den første sommerhusbeboer i området, som hed Wolf. Men han skriver ikke, hvornår Wolf byggede sit sommerhus.

Så det første nybyggeri i 1900-tallet inde i området har muligvis været Erich Jacobsens Enkes Efterfølgers tobaksvirksomhed, bygget i 1923-24. Denne bygning var placeret på den sydlige del af matrikel 726 og var en længebygning i retningen øst-vest med facaden mod syd.

Teknikumgrunden i dag udgøres af matrikel 726 og 2308 på kortet side 33.

Kilden til Blegens tidlige historie er en tysksproget naturfagsstuderende, Hugo Bernhardt, som i 1913 skrev

“E Blech”, som der så ud, indtil bebyggelsen udenom kom til. I dag har huset adressen Ulvedalen 2

en artikel om “Die Sonderburger Bleiche” i Heimat-Blätter für den Kreis Sonderburg.

Artiklen byggede på dokumenter, som bruges i korte uddrag og den sidste indehavers mundtlige beretninger. Den sidste indehaver af virksomheden var Friedrich Peter (kaldet Fritz) Hinrichsen, som omkring 1900 lukkede virksomheden, men blev boende i stuehuset.

Blegeriet var opstået i 1671, hvor Frederik den Femte udstedte et privilegium på blegevirksomheden til en tidligere jæger på Sønderborg Slot, Johann Hinrich Helmer. Da der tidligere havde været en virksomhed på området, forpagtet af Anna Sophie Christians, blev der fastsat en pris på overtagelse af grundstykket og et hus.

Hugo Bernhardt nævner først, at området var slottshave og beskriver dernæst resterne af “Vothmanns Have”, der strakte sig fra Jernbanegade og ned til Voldgade. Resterne var nogle flotte og sjældne træer, som var det sidste af haven, som var nedlagt omkring år 1900.

Derefter beskriver han vandtilførslen til blegeområdet, som skete gennem et vandløb, der kom helt oppe fra Mølle dammen, ned over det, der i dag er rutebilstationen og gennem en række små damme. Den sydligste del af vandløbet ses aftegnet på Dankwerts atlas, side 33.

Vandtilførslen var meget vigtig for blegeriet, idet det krævede meget vand og en række kemiske processer, som blev udviklet i virksomheden, især i første halvdel af 1800-tallet, hvor indehaveren var Peter Nikolai Hinrichsen.

Blegeprocesserne bestod i flere gange vask, skiftevis i lud og vand, skylning i vand tilsat kemiske midler og tørring i fri luft. Blegeriet behandlede både klæde og tråd. Og sammen med ejerens viden om kemiske processer gjorde det blegeriet til en omfattende virksomhed,

som behandlede materialer fra hele Sønderborg Amt og endda fra kniplingsindustrien i Tønder.

Det omfattende blegearbejde udgik fra bygningerne omkring stuehuset Blegen. Her oprettede man et helt laboratorium til eksperimenter med de kemiske midler.

Desuden havde man brug for et større område til tørringen, der som sagt foregik i fri luft i en periode, hvor klædet blev spændt op mellem pæle. Blegeriets jordtilliggende omkring stuehuset var ikke stort nok, så forfatteren nævner dokumenter, der fortæller om, at virksomheden fik mulighed for at benytte også området mellem Blegevejen og Voldgade og et område, der i dag hører til Kongevej 96.

Så meget klæde på så stort et område krævede selvfølgelig bevogtning om natten. Til vagterne havde man derfor bygget to små hytter. Den ene var placeret, hvor Blegevejen mandede ud i Kongevej (dengang ud for Sundquistsgade).

Peter Nikolai Hinrichsen havde arvet virksomheden fra sin far, Hinrich Hansen, som havde købt virksomheden af Johann Hinrich Helmer i 1781. Peter Nikolai Hansen overtog virksomheden i 1798 og han – og dernæst hans enke – drev blegeriet frem til 1871, hvor den sidste ejer, Peter Nikolai Hinrichsens søn Fritz Hinrichsen, tog over. Fritz Hinrichsen drev så virksomheden frem til ca. 1900, hvor der var blevet udviklet industrielle metoder til blegning.

Hugo Bernhardt starter sin beskrivelse af blegeriet i 1913 med at anføre, at området i 1800-tallet var byens østlige, landlige område. (I perioden 1908-1913 begyndte man at bygge på Voldgade, Batterivej, Strandvej og Kongevej). Og så slutter han sin artikel med at foreslå, at byens hjemstavnsmuseum fint kunne placeres i disse landlige omgivelser på Blegen.

Stuehuset fra virksomheden, der står på grunden i dag, er fra ca. 1850. Efter virksomhedens nedlæggelse blev Fritz Hinrichsen boende i huset indtil 1920'erne.

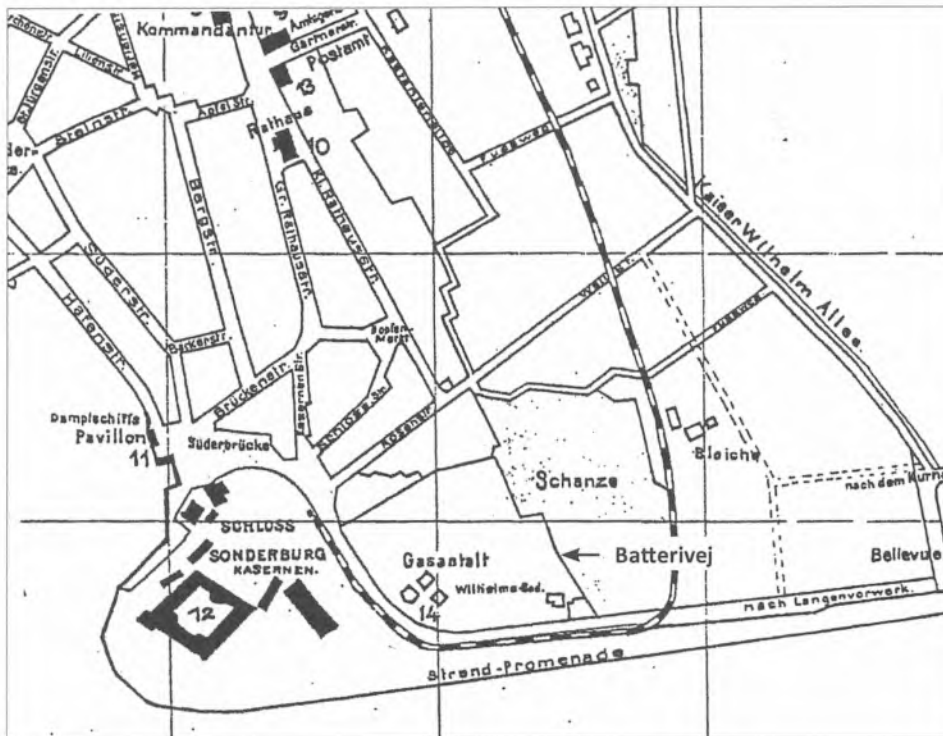
Fra 1935: Husets beboere, manden var mælkekusk og havde hestehold

HVILKEN SAMMENHÆNG INDGÅR BEBYGGELSEN I?

Efter denne introduktion til området vil vi nu se på bebyggelsen i udkanten af området, altså Kongevej, Voldgade, Batterivej og Strandvej.

Planlægningen og byggeriet af marinestationen (1903-1907) gav stødet til overvejelser over byens udbygning og faciliteter, idet byen blandt andet var blevet valgt af den tyske flåde på grund af løfter fra byrådet om at hjælpe til med boliger og en udbygning af skolevæsenet med et gymnasium.

Det førte til en byplan, udarbejdet i perioden 1904-1907 af arkitekt Schlichting, Flensborg, som var inspireret af havebytanken. Ideen om en haveby som udgangspunkt omfattede slyngede gadeforløb i stedet for lige

*Udsnit af Plan der Stadt Sønderburg
ca. 1900*

gader og akser, havebykvarterer som Jomfrustien og mange grønne områder.

I byplanen blev der fastsat regler for udbygningen af byens forskellige kvarterer, og her blev der lavet en klausul om kun villamæssig bebyggelse på Strandpromenaden (Strandvej), Kaiser-Wilhelm-Allée (Kongevej) og Langenvorwerker Allée (Hertug Hans Vej).

Ovenstående kort viser situationen i år 1900, hvor byens gasværk lå, hvor nu bebyggelsen Strand ligger, og jernbanespor på kortet er en del af den smalsporede bane på Als, indviet 1898. Banegården var den bygning, som nu hører til rutebilstationen og fra banegården var der jernbanespor til henholdsvis Nordborg og Skovby

– og også til Sønderborg havn. Driften på denne bane ophørte i 1933. Jernbanesporene op gennem Ulvedalen blev fjernet, men hvis man går en tur op fra Strandvej kan man sagtens forestille sig, hvor de lå.

Ud for Batterivej delte sporet sig. Langs Strandvej til lystbådehavnen ad den nuværende Marineallé til gasværket (bygget 1908), som lå der hvor nu Musikhuset ligger.

Denne banelinje forsynede gasværket med kul, som blev losset på den nordlige del af havnen. Dette spor blev fjernet i 1951, da man gik over til lastbilfragt. Sporet kan følges i landskabet i dag, da det udgør cykelstien fra Sønderborg Slot til lystbådehavnen.

Den omtalte skanse er en skanse bygget af preusserne som et led i en befæstning af Sønderborg både på Dybbølsiden og på Alssiden i perioden 1866-1870, hvor preusserne regnede med en mulig revanchekrig fra dansk side. Skanseanlægget på Alssiden strakte sig fra Bosager over Sundsmark til Mølby, og herfra ad den senere Kongevej til Batterivej. Skansen ved Batterivej blev bygget ved/oven på en dansk skanse fra 1848. Skansesystemet kom aldrig i brug under krig og man begyndte en gradvis nedlæggelse af skanserne fra 1880'erne.

KAISER-WILHELM-ALLÉE (KONGEVEJ)

Et eksempel på byggeri på Kaiser-Vilhelm-Allée giver Magdalene Jacobsen i et interview med Inge Adriansen januar 1987, hvor hun fortæller om, at familien byggede hus (det nuværende Kongevej 63) og flyttede dertil, da hun var barn.

Far købte en kornmark, en dejlig grund, det er den nuværende Kongevej 63. Her var helt landligt. Grundstykket grænsede op til en stor græsmark med køer, så man hele tiden kunne høre muh'en. På marken fandtes også en mergelgrav, som vi delvist fyldte op med byggematerialer.

Senere blev her karpedam, men i dag er alle spor forsvundet. En del af vores grund havde skel til en række kolonihaver. Her er i dag fodboldbaner.

Kaiser Vilhelm Allée var endnu i 1909 ikke en rigtig gade, men en landevej med en allé af træer. Det er de træer, vi ser endnu, en tredje række er fældet.

Det blev en stor og dejlig forandring for mig at flytte til Kaiser Vilhelm Allée i februar 1910. Vi fik meget mere plads, 11 værelser, en indbygget veranda, elektrisk lys, men også gaslys, badeværelse og vandklosetter og ikke mindst centralvarme.

Magdalene Jacobsen beskriver dernæst den store, arkitekttegnede have og dens indretning. Og føjer så til, at der hørte hønsehuse til næsten alle villaerne på vejen.

Hun slutter sin beskrivelse af huset og gaden af med en lille anekdote:

De stille sommeraftener havde vi somme tider fornøjelse af at høre ekkoet fra Blegen. Hernede boede "e blechmand", og han sad ofte og snakkede foran Bleggården med møller Bertelsen fra Slotsmøllen. De to lidt tunghøre, ældre mænd måtte råbe til hinanden, og det særlige ekko, som var i Blegen, kastede deres snak op til os på Kongevejen.

VOLDGADES BEBYGGELSE

Den ovenfor omtalte klausul om villamæssig bebyggelse, forstærket af tidens æstetiske opfattelse, gav i 1914 en konflikt, da toldvæsnet søgte om byggetilladelse til tre dobbelthuse for toldembedsmænd på hjørnet af Kaiser Vilhelm-Allée og Voldgade.

Husene skulle bygges som havehuse i typisk "hjemstavnstil" med røde tegl og hvide småsprossede vinduer, men kunne afvises af byggemyndighederne på grund

af deres ensartede karakter, som gjorde, at de kom til at minde om en "arbejderkolonis ensformige byggeskik" (Sønderborg i 750 år, side 59).

Byggeriet gennemførtes dog i 1915 efter en omgruppering af de tre dobbelthuse, og husene blev bygget på grundstykket til højre på nedenstående billede.

Voldgade ca. 1906

BATTERIVEJ

Margot Møller (født Iden i 1927) har givet et levende billede af en del af området gennem en beskrivelse af sin barndom. I perioden boede hun med sine forældre på Batterivej 3 i en lejlighed på anden sal, og hun husker vejen som et fredfyldt sted for børn:

Vejen var dengang gruslagt, græsrabatter til højre og venstre, hvor vilde blomster fik lov til at gro; mælkebøtter, følfoed, blå cikorie og snerle. Bebyggelsen var ikke tæt. Jeg husker det gule hus på hjørnet Batterivej/Voldgade, Lund Jensens villa med den skønne have. Så nr. 3, hvor vi boede i en lejlighed oppe på anden sal. Derefter skansen, opført

af Prøjserne efter 1866. Den strakte sig helt ned til Strandvejen, til Beimer's store villa på Batterivej 19.

Og så følger en beskrivelse af husene på den anden side af vejen.

Margot Møller boede på den side af vejen, der grænser op til teknikumgrunden. Hun skriver ikke noget om bygningen, der senere bliver til teknikum (den vender vi tilbage til), men nævner den østlige del af skansen som et spændende, skovbevokset sted. Og bagved skansen den lille jernbane, hvor der blev fragtet kul til Sønderborg gasværk ved Ladegården. Uden for skanseterrainet lå Blegen, "die Bleiche", *en solrig, sumpet eng, der strakte sig helt hen til Kongevejen*"

STRANDVEJ

Et eksempel på Strandvejs bebyggelse er Strandvej 9, kendt som "Villa Rose", som er bygget i 1909.

Villa Rose

OMRÅDET MELLE KONGEVEJ/BATTERIVEJ OG VOLDGADE/STRANDVEJ

Efter år 1900 var der i området kun virksomheden Blegen med stuehus og nogle udhuse. Virksomheden standsede, som tidligere nævnt, produktionen omkring år 1900.

Der var også et sommerhus tilhørende snedker Wolf, som senere var med til at navngive gaden. Men vi kender ikke bygningsåret på dette hus.

Vi har dog dette billede, som viser sommerhuset, Ulvedalen 3, med Blegen i baggrunden.

Under træerne i Wolffs have ses Iver og Mary Dall, og på græsplænen deres børn

Christian Paulsens forklaring på navnet Ulvedalen: *Ulvedalen er et morsomt ordspil, idet navnet intet har med ulve at gøre.*

En af vore venner fra "Det gamle land" havde på egen risiko bevæget sig ned på Ulvedalen. Bagefter spurgte han om vi havde haft ulve på de kanter? Jeg svarede "Nej, vi har såmænd ej, nok bjørne af og til, navnlig i ringriderdagene, men ulve, nej!"

"Men jeg så et skilt med navnet Ulvedalen, det var nede ved Blegen." Jeg måtte berolige ham ved at fortælle, at det drejede om to familier, hvoraf den ene hed Dall og var noget så fredeligt som sadelmager, den anden hed Wolf og var snedker. Det sidste navn er den tyske betegnelse for ulv. Da der var flere ulve i den familie, så det blev til ulve, og navnet Dall kunne det ene "l" udelades, og derved fremkom navnet "Ulvedalen", som ikke findes magen til på disse breddegrader.

Så sent som i 1949, hvor postkortet på side 40 stammer fra, ses der ikke at være boligbyggeri i områdets sydlige del. På billedet ses dog yderst til venstre en virksomhed, et gartneri.

Villabyggeriet på den nederste del af Kongevej, Strandvej og Batterivej er derimod ført til ende.

En lille undersøgelse har vist, at gartneriet var ejet af J. Frost, som havde fået grundstykket stillet til rådighed af fru Mundt, som boede på Strandvej. Fru Mundt ønskede ikke grundstykket bebygget med boliger. En søn af gartneren, Frede Witt-Frost, har fortalt om dette.

Matrikelkortet fra 1963 (side 33) viser, at nogle af grundene på den nederste del af Kongevej og Strandvej var meget store, hvilket måske havde muliggjort placeringen af gartneriet.

Gartner Frost havde i øvrigt et udsalg på hjørnet af Voldgade og Stjernegade og boede selv i Kastanie Alle.

Gartneriet blev videreført af gartner Heilborn frem til 1960.

Matrikelkortet fra 1963 viser også den første byplan for området, idet hele området nu er udstykket.

Kortet viser Strandpromenaden, i dag Strandvej, som teksten siger, men viser også området på den anden side af Strandvej fra Hotel Strand (ikke at forveksle med nutidens Hotel Sønderborg Strand) og hen til Kongevej og

Kurhusskoven (ved badeanstalten). Neden for Kongevej på billedet er det så området syd for Teknikumgrunden. I dette område ses der ikke at være beboelse, men kun et gartneri.

Blegen er ikke med på billedet.

Postkort fra 1949

TOBAKSVIRKSOMHEDEN ERICH JACOBSENS ENKES EFTERFØLGER

Det første nybyggeri i området til helårsbrug har været Erich Jacobsens Enkes Efterfølger, som er bygget 1923-1924. Adressen angives som Voldgade.

Bygherren var Marius Jacobsen, som stammede fra Ballum. Efter læretid i Sønderborg blev han rejsende for et par Flensborg-firmaer og 1919 nedsatte han sig i Sønderborg med en tobaks- og cigarforretning engros under navnet Erich Jacobsens Enkes Efterfølger, et firma som han havde opkøbt i Flensborg. Firmaet havde først adresse i Æblegade, og en del af personalet havde Marius Jacobsen med fra Flensborg – blandt andet senere pantefoged i Sønderborg, Jans, og Hans Iden. Hans Iden blev i øvrigt i 1927 far til Margot Møller, hvis beskrivelse af området er bragt tidligere i denne artikel.

Den første bygning på Teknikumgrunden: Erich Jacobsens Enkes Efterfølger – tobaks- og cigarforretning en gros

Marius Jacobsen døde dog allerede i 1922, 38 år gammel, og hans enke førte firmaet videre med Hans Iden som prokurist, først i Æblegade og siden i nybyggeriet

i Voldgade. Opførelsen af bygningen på Voldgade var planlagt, allerede inden Marius Jacobsen døde.

Bygningen placeredes som ovenfor nævnt på matrikel 726 i øst-vest retning med facaden mod syd.

Bygningstegningerne, som befinder sig i original på Sønderborg Slot, viser en bygning med kælder og to etager over jorden, formentlig indrettet til lager, mens det er lidt uafklaret, om der foregik en mindre produktion. På tegningerne findes et større rum, som er markeret som maskinrum, og det kunne jo godt tyde på, at der foregik en vis produktion.

Varesortimentet omfattede cigaretmærkerne Salem Alejkum, Salem Gold og Salem Auslese og cigarmærket Maja (efter stifterens forbogstaver, Marius Jacobsen).

Cigaretmærkerne blev formentlig produceret i Dresden, da vi har en æske til cigaretter af mærket Salem Gold på arkivet. På denne æske er der et billede af fabrikken i Dresden.

Navnene på de tre cigaretmærker har vi fået i et interview med Marius Jacobsens datter, Kæthe Schmidt.

Et lille udsnit af Kæthe Schmidts oplysninger, som findes på arkivet:

Græsplænen foran bygningens facade udsmykket med navnene på de tre cigaretmærker.

Den stærke konkurrence med etablerede gamle danske tobaksfabrikker medførte imidlertid, at fabrikationen indstilledes i slutningen af 1920'erne, og bygningen solgtes til grosserer I.C. Møller, Flensborg, der oprettede firmaet Møller & Co.

Tobaks-engrosfirmaet flyttede først tilbage til Æblegade og senere til Rådhusstorvet med oplag fra firmaet E. Nobel og under Hans Idens ledelse – og efter 1937 med denne som indehaver. Firmaet eksisterede indtil Hans Idens død i 1950'erne

MØLLER & CO

Umiddelbart efter genforeningen i 1920 oprettede grosserer I.C. Møller, Flensborg, en filial af sit grossistfirma Møller & Co. i Sønderborg med sin søn, Traugott Møller, som leder.

Filialen havde til at begynde med lokaler i Æblegade, men i 1928 overtog man tobaksfabrikken i Voldgade, idet man blot skiftede navnet på facaden.

Lokalerne blev efterhånden for små, og gennem grundkøb, ejendomsovertagelser og nybyggeri fik komplekset det udseende, det havde inden nedrivningen (dog undtaget bygningen ud mod Voldgade, som endnu står tilbage).

Som et lille kuriosum kan nævnes, at Møller & Co. ved udvidelsen valgte at bygge oven på den oprindelige bygning, som det kan ses på billedet øverst til venstre på næste side af et udsnit af bygningskomplekset.

Udvidelserne var blandt andet nødvendiggjort af, at firmaet i 1939 købte Århus Tricotagefabrik og flyttede den til Sønderborg under navnet Sønderborg Tricotagefabrik.

De runde vinduer viser, hvor man ved udvidelsen af Møller & Co. byggede oven på bygningen, som var overtaget fra tobaksfirmaet

Fabrikken producerede undertøj under det landskendte mærke Molina (opkaldt efter den næved liggende mølle).

På trods af anden verdenskrigs vanskelige tider havde firmaet i 1943 mulighed for på ny at udvide sortimentet, idet man købte M.J. Madsens Forklædefabrik i Vejle, der også flyttedes til Sønderborg.

Denne fabrik, der hovedsageligt producerede kitler, skjorter, forklæder og pyjamas, kom i en så rivende udvikling, at man i 1949 var nødt til at oprette en fabriksafdeling i Kruså og i Notmark.

TEKNIKUM

I begyndelsen af 1960'erne var der stærke kræfter – med statskonsulent Toftdahl-Møller, Sønderborg, som indpisker – i gang med at få oprettet et ingeniørstudium i Søn-

derborg. Afgørende for beslutningen var blandt andet, at der kunne forudses mulighed for leje af ledige lokaler på 7.800 kvm på Voldgade, når Møller & Co.'s nye bygninger ved Augustenborg Landevej stod færdige.

Den 1. november 1962 startede en aspirantklasse til ingeniørstudiet i lejede lokaler på Sønderborg Slot og den 15. februar 1963 indviedes de lejede lokaler i Voldgade officielt, medens fabrikationen af Molina-undertøjet fortsatte nogen tid endnu i en del af bygningerne.

Det var jo nok godt tænkt af Traugott Møller at leje lokaler ud til Teknikum, for allerede året efter (1964) købte staten bygningerne på Voldgade (formedelst 5,3 mio. kr.). I nogle få år efter teknikums oprettelse husede bygningerne også Handelsskolen. Handelsskolen havde indtil da i mange år været på Ahlmannskolen, men flyttede – på grund af pladmangel – ind midlertidigt, indtil Handelsskolens nye bygning på Sdr. Landevej først stod færdig i 1966.

I en periode i 1970'erne holdt Sønderjyllands Voksenundervisning (det nuværende VUC) også til i bygningerne. Forholdene på Ahlmannskolen var – ligesom for Handelsskolens vedkommende – blevet for trange, og da Skt. Jørgens Skole efterfølgende lukkede ned, flyttede man dertil.

Det stigende antal ingeniørstuderende betød blandt andet, at forholdene blev for trange og med lidt smidighed fra kommunens side med hensyn til bebyggelsesgrad, kunne man i 1986 indvie den nye bygning ud mod Voldgade.

Handelshøjskoleafdelingen var i 1988 blevet udskilt fra Handelsskolen og var flyttet ud på den tidligere Kløvermarksskole, og i 1998 flyttede også Teknikum derud, idet de to uddannelsesinstitutioner blev samlet som en del af Syddansk Universitet.

Dermed var en epoke i bygningerne på Voldgade slut, og siden da har Sønderborg kommune lejet bygningerne af staten til blandt andet midlertidig børnehave, jobcenter, skole m.m. indtil statens ejendomsselskab solgte bygningerne til SIB i 2015.

ANDRE BEBYGGELSER PÅ BLEGEN OG ULVEDALEN

De første huse, der er registreret i adressebogen, er som nævnt i 1934. Det drejer sig om husene Blegen 1, 3, 5 og 7. I 1936 kommer nr. 6 til og 1937 nr. 9. I 1949-1950 kommer nr. 8 til, som er ejet af Møller & Co. Og formentlig er en slags portnerbolig.

Husene er meget forskellige og med meget forskellige placeringer på grunden. Med den usikkerhed, der ligger i, at byggeriet går omkring 70 år tilbage, og husene der-

ved kan være ændrede i perioden, må man sige, at indtrykket er, at der ikke har ligget en plan bag udviklingen af gaden, men at byggeriet er kommet til lidt efter lidt.

Dette indtryk forstærkes, når man ser på bebyggelsen i Ulvedalen, som optræder i adressebogen første gang i 1961 med to familier boende i ikke-nummererede huse. I 1964 optræder nr. 2, 4 og 6. Dertil kommer i 1970 nr. 1 og 5 og i 1988 nr. 3 og 8.

Byggehistorien bærer præg af, at området var kolonihaver/fritidshuse, startende med Wolf, som Christian Paulsen nævnte i sin omtale af Blegen. Byggeriet af helårsbeboelseshuse er så sket lidt efter lidt. Nogen plan for området som beboelsesområde har der ikke været.

Det rører jo imidlertid ikke ved, at det må være et attraktivt sted at bo, og at et nyt byggeri må opleves som en stor forandring.

Møller & Co. 1949: Det udvidede bygningskompleks, dog uden den nyere bygning ud mod Voldgade, som først kom til i 1986, da Teknikum havde overtaget de andre bygninger

Fra Arkitekterne Blåvand & Hanssons brochure

SØNDERBORG I FEST 1861

FREDERIK VII OG GREVINDE DANNERS BESØG OG TO GAMLE MALERIER I PRIVATEJE

Af Erik Husted, Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

I august 2018 besøgte en dame fra Samsø Sønderborg Slot medbringende to små malerier hver på ca. 20 × 30 cm i gamle guldrammer og stillede spørgsmålet: “Er der nogen som ved, hvad de forestiller?”

Hun kunne fortælle at de for mange år siden var modtaget som arv fra en gammel tante ved navn Astrid Tvede, hvis far var apoteker på Vejlefjord Sanatorium. Malerierne var usignede og uden årstal, men tydeligvis sammenhørende og udført af samme kunstner.

At motiverne var fra Sønderborg, kunne der ikke herske tvivl om, idet man let genkender både det gamle rådhus, som udbrændte ved det preussiske bombardement i 1864 og havnen med slottet i baggrunden.

De mange danske flag viser, at de måtte være fra før nederlaget i 1864. En tændt gaslygte på et hushjørne på det ene maleri afslører, at det måtte være fra efter 1857, hvor byens første gasværk blev anlagt. Men hvad er det, der foregår, og hvad betyder det italienske flag, som ses til venstre for rådhuset? Samt sidst og ikke mindst: hvem kan malerierne have tilhørt, og hvem kan have malet dem?

Denne lille detektivopgave påtog forfatteren af nærværende sig at løse. Det stod meget hurtigt klart, at de måtte være fra Frederik VII og grevinde Danners besøg i 1861, og at skibene på det ene maleri måtte være kongeskibet, hjuldamperen “Slesvig”, kongens private skrueskonnert “Falken” og marinens bugserfartøj, hjuldamperen “Uffo”.

Modtagelsen af marquis Torrearsa med fakkeltog på Rådhuset den 30. juli 1861. Bemærk det italienske flag som vajer på Rådhuset 5 til venstre. Ejendommen udbrændte ligesom rådhuset ved bombardementet i 1864, men blev genopført. Maleri af ubekendt (muligvis F.C. Lund). Privateje

Den første del af opgaven bestod i at finde, hvad der umiddelbart foreligger om besøget.

DET KONGELIGE BESØG

Frederik VII havde besøgt Sønderborg for første gang i starten af krigen 1848 og igen i 1850, 1857 og 1860, men det var kortvarige besøg. Besøget i 1861 var det absolut længste, nemlig fra mandag den 29. juli, kl. 7 aften, til

torsdag den 15. august kl. 11 formiddag, ganske vist med to afbrydelser, hvorom der berettes i det følgende. Besøget var et led i kongens årlige Jyllands-rejse, som i året 1861 var startet i Aarhus den 8. juni og sluttede i Sønderborg den 15. august. Det blev også det sidste, for kongen døde som bekendt på Lyksborg Slot den 15. november 1863.

Den 16. juli 1861 om aftenen ankom kongens suite til Jelling, hvor der blev gjort ophold nogle dage, medens den arkæologiinteresserede konge overværede søgningen efter kong Gorm. Herfra skrev hofmarskal Carl Ludvig Løvenskiold til Sønderborgs borgmester, kancelliråd Hilmar Finsen, og varslede det kommende besøg, hvis detaljer og varighed slet ikke var fastlagt endnu. I brevet anførte han blandt andet:

Idet jeg tjenstligt bemærker, at hans Majestæt medfører sin egen Hofholdning, undlader jeg ikke til behagelig Efterretning med hensyn til Indlogeringen, at vedlægge en fuldstændig Liste over det hele Rejsefølge. Efter den mig tidligere meddelte Plan, tør jeg nok antage at hans Majestæt med Gemalinde og allernærmeste Omgivelser kunne faa Plads i Hr. Kancelliraadens Hus; men dette vil ikke være rummeligt nok til Taflerne, der derfor maatte gives i Raadhuset, hvor altså Sølvkammer, Vinkjælder, Kjøkken og Oeconomi maatte etableres i Kjælder- eller Gaardsrum. Saavidt det forrige Mantheyske Huus endnu er at faae, henstilles, og i alle tilfælde en behagelig meddelelse, fra Deres Velbaarenhed om, hvad De maatte have at erindre med hensyn til de hernævnte Arrangementer.

Listen over rejsefølget omfatter ikke mindre end 72 personer med kongen i spidsen; kongen og gemalinden skulle som sagt bo i borgmester Finsens hus Slotsgade 23 (siden 1946 I.O.O.F.'s logebygning), hvor kongen også havde boet under besøget i 1848.

Udgravningerne i Jelling ved det første besøg den 17. juli 1861. Kongen graver medens grevinde Danner overvåger situationen fra toppen af jordbunken til venstre. Tegning af Jacob Kornerup 1861. Nationalmuseet

De nærmeste omkring kongen fik anvist logi så tæt på som muligt: Grevindens to “æresdamer” (selskabsdamer), frøknerne Sophie Dreier og Sophie Arntz, med hver deres tjener og jomfru samt hofmarskal Løvenskiold med tjener skulle logere hos sognepresten Peter Wodschou Bruun i præstegården, Rosengade 16-18.

To af kongens adjudanter, kaptajnerne Frederik Andreas Moltke og Peter Joshua Malling, livlægen, etatsråd Johan Jacob Georg Lund, og hofinspektøren, justitsråd Henning Sally, alle med tjenere undtagen sidstnævnte, skulle logere i det Mantheyske hus, Rosengade 2. Alle andre fik anvist logier rundt omkring hos byens borgere, naturligvis efter rang og stand.

Den 19. juli gik turen fra Jelling til Vejle og derfra til Fredericia, hvor de igangværende befæstningsarbejder blev besøgt. Den 23. juli blev selskabet overført fra Fredericia til Strib med “Falken” og derfra med vogne til Odense, hvor kongen og gemalinden lod sig fotografere

Til venstre: Frederik VII fotograferet i Odense få dage før ankomsten til Sønderborg. Kongen yndede særprægede og ofte selvkomponerede hovedbeklædninger, præcis som på dette billede. Til højre: Frederik VII og Grevinde Louise Danner, fotograferet ved samme lejlighed i Odense. Nogle få år før besøget i Sønderborg havde han bestøget vægten i jernbanens pakhus i Tønning: 243 pund sagde viseren, et resultat af mange års overdreven nydelse af mad og især alkoholiske drikke. Fotos: Jens Petersen, 1861. Det Kongelige Bibliotek

hos fotograf Jens Petersen, som efterfølgende fik titel af hoffotograf.

Den 28. juli fortsattes til Faaborg, hvor kongeskibet "Slesvig" lå og ventede på at føre selskabet til Sønderborg. Her havde man travlt med forberedelser. Borgmester Finsen udvirkede, at byen fik et antal Dannebrogsgflag (splitflag) til låns fra Orlogsværftet til udsmykning på rådhuset og ved havnen. Flagene havde først været brugt ved modtagelsen i Fredericia.

Om aftenen den 26. juli ankom marinens bugserdamper "Uffo" til Sønderborg fra København med to

jerntransportbåde på slæb medbringende en afdeling af Den kgl. Livgarde til Hest med fem officerer, fem underofficerer og 60 menige samt deres heste og varslede dermed kongens snarlige ankomst.

Under indtryk af en truende krigsfare havde byen tidligere på året fået 7. Bataillon (infanteri) i garnison, foruden at her fandtes et artilleri-detachement hørende til Artilleridepotet på Als samt et ingeniør-detachement, som var beskæftiget med at anlægge Dybbølstillingens skanser. Det var således muligt ikke blot at opstille en ganske imponerende velkomstparade med både musikkorps og kanonsalut, men også under besøget at afgive en daglig vagtparade med musik.

ANKOMSTEN OG BESØGET FRA ITALIEN

Den da 14-årige købmandsdatter, Bertha Clausen (1867 gift Hahn) fra Brogade 2, fortæller i sine mange år senere nedskrevne erindringer om modtagelsen:

Og endelig i slutningen af juli oprandt den store dag med solskin og glans. Hestgarden paraderede i sine strålende uniformer, som kunne det være riddersmænd i hjelm og panserplader. Skyttelauget mødte op og var med til at danne spalier på den vej kongen skulle gå op til borgmesterboligen, som var blevet indrettet til ham.

Havnen og de tilstødende gader var overfyldte af byens egne folk og af stovte bønder i deres vadmelsfrakker med den sølvbeslagne pibe i baglommen og de tætknappede veste. Deres koner og døtre var med i deres klædelige nationaldragter, og hver eneste havde iført sig deres bedste pynt. Hvert vindue, hvorfra der var det mindste håb om, at nogen kunne se noget, var et mylder af hoved ved hoved, og over det hele var der en susen af højtidelighed, en stilhed som når noget stort skal ske.

Kongeskibet havde længe været i sigte, nu lød det, at det nærmede sig, og snart kom det langsomt glidende ind forbi slottet, det store prægtige dampskib "Slesvig", og der var kongen ombord! Det var næsten ufatteligt, at han nu virkelig kom. Men dér stod han, synlig for os alle på kommandobroen, og spændingen udløstes i begejstrede hurraråb, så det rislede både varmt og koldt gennem sjælen, men der tændtes eller fornyedes en dyb kærlighed til vor konge.

Efter landgangen afsejlede "Slesvig" til Korsør for at afhente Vincenzo Fardella, Marquis af Torrearsa (1808-1889) som var sendt til Norden af Victor Emanuel, der med kongedømmet Sardinien som udgangspunkt havde samlet Italien i et nyt kongerige, proklameret den 17. marts 1861.

Han var blevet modtaget i København med stormende jubel, fakkeltog og taler, men for at komme i audiens hos Frederik VII, måtte han bevæge sig med særtog til Korsør, hvorfra "Slesvig" førte ham til Sønderborg, hvortil han ankom 30. juli mellem kl. 4 og 5 eftermiddag og blev modtaget med ikke mindre jubel end i København. Bertha Hahn fortsætter sine erindringer:

Det var festlige dage, der nu fulgte. Dagen efter kongens ankomst blev en italiensk udsending, marquis Torrearsa, modtaget af kongen, og Sønderborg følte sig næsten som Europas midtpunkt. Der var indrettet en bolig for gesandten, hos en meget tysksindet, men meget rig købmandsenke, der havde et stort og smukt hus lige over for rådhuset; det var smykket med Sardiniens flag og Dannebrog, og kongelige vogne afhentede ham derfra til audiens hos kongen og senere til taffel på rådhuset, hvilket lokale, foruden alle de øvrige små forhold, må være forekommet den fine italiener noget mærkeligt. Til Viktor

Den kgl. Livgarde til Hest deltog for første og eneste gang i besøget i Sønderborg i 1861. Året før havde den været med i Lyksborg under kongens ophold der.

Det prægtige paradekorps blev nedlagt 31. maj 1866 og hovedparten af mandskabet blev overført til Gardehusarregimentet. Farvelitografi fra 1886

Emanuelns ære affyrede Kirkebatteriet flere skud, end vi gad tælle, og om aftenen bragte kommunalbestyrelsen kongen og gesandten et fakkeltog; der var illumination, og hele byen var ør af begejstring over al denne uvante storhed.

Italieneren fik logi i ejendommen Rådhusstorvet 5, Sønderborgs første treetagers hus som var bygget i 1851-

Vincenzo Fardella, Marquis af Torrearsa (1808-1889) blev modtaget i Sverige og Danmark med stor sympati, hvilket nok blandt andet skyldtes hans "nordiske" udseende med blå øjne og lysblondt hår. Samtidigt litografi

53 af den velhavende købmand Jens Jebsen. Denne var død i 1858, og huset tilhørte nu hans enke.

Rådhuset var således scene for festlighederne ved marquis Torrearsas modtagelse, præcis som det ene af malerierne viser.

Om formiddagen den 31. juli besøgte de nye skanser på Dybbøl. Bygningen af disse var endnu ikke afsluttet, men Skanse VI, den største af skanserne, var i alt væsentligt gjort færdig og var som den eneste blevet monteret med kanoner. Kongen beordrede afgivet en

salut til ære for marquis Torrearsa. Derefter returnerede selskabet til kongens bolig, hvor der ventede et let måltid, hvorunder kongen overrakte Torrearsa Dannebrogordenens Storkors, medens hans ledsagere, Sardiniens chargé d'affaires, marquis Antoine Migliorati og sekretær, chevalier San Martine fik henholdsvis Kommandørkorset og Ridderkorset. Herefter forlod italienerne Sønderborg med "Slesvig" som førte dem til Korsør, hvorefter skibet returnerede til Sønderborg.

Bertha Hahn fortsætter sine erindringer: ... *men kongen blev, og vi så ham daglig færdes, mest til vogns. "Slesvig" lå ved bolværket, og det var ikke svært for os børn at komme ombord og blive vist omkring af en eller anden venlig officer, Vi så kongens og grevinde Danners kahytter, meget imponerede over deres udstyrelse. Morsomt var det, at de værste "Dänenfresseres" pigebørn var lige så ivrige til at komme, se og beundre, som vi andre, og jeg kan huske, at jeg syntes, det i grunden slet ikke vedkom dem. Og at de slet ikke skulle have haft lov til at se al denne herlighed.*

LYSTTURE OG SKYTTEFEST

Fredag den 2. august efter taffel på rådhuset afholdtes en udflugt til Skovridergården Egetofte i Sønderskoven. Her residerede skovrider Sigismund Ulrich, der var holstener, men så dansksindet og kongetro som nogen.

Hans søn Vilhelm (født 1853) fortæller i sine erindringer:

Det første minde, der står lyslevende for mig, er kong Frederik VII og grevinde Danners besøg i Skovridergården 1861. Der var dækket frokostbord i vor have, og der var travlhed alle vegne; vi børn blev skrubbet og pudset, og da de kongelige herskaber kørte op foran døren, havde vi

fornøjelsen at trykke kongen og grevinden i hånden: Så megen ære har jeg ikke opnået siden!

Det passede imidlertid ikke grevinden at spise i haven – hun ville ud til havet, og i en fart blev alt pakket sammen, og for første gang så jeg fader til hest; han måtte i fuld galla ride frem for at anvise en smuk plads ved stranden. Denne plads blev senere indhegnet og kaldt "Frederikslust" og fredet, men senere har preusserne tilplantet dette udsigtspunkt og udslettet mindet om kong Frederiks besøg.

Skovridergården Egetofte i Sønderskoven, som den så ud ved det kongelige besøg i 1861. Bygningerne blev i den tyske tid fornyet og rummer i dag Naturskolen. Tegning af ukendt ca. 1827. Museum Sønderjylland, Sønderborg Slot

Den 5. august afholdt Sønderborg kgl. privilegerede skyttelaug en ekstra skydning til ære for kongen. Ved den årlige hovedskydning, som var blevet afholdt den 17. juni, var Frederik VII – uden selv at være til stede – blevet skudt til skydekonge ved møller Jørgen Hansen fra Dybbøl Mølle. Skyttelaugene havde netop i 1861 erhvervet

et stykke jord langs stranden nedenfor Slotsmøllen og anlagt en skydebane som laugene bad om tilladelse til at kalde "Kong Frederik den Syvendes Skydebane", hvilket allernådigst blev bevilget få dage før ankomsten til Sønderborg. Det var den slags forlystelser Frederik VII elskede, især når gemalinden kunne deltage og hylde. Hun blev da også optaget i laugene som "skydesøster" og skænkede senere på året et drikkehorn af sølv med sølvbeslag til laugene som tak.

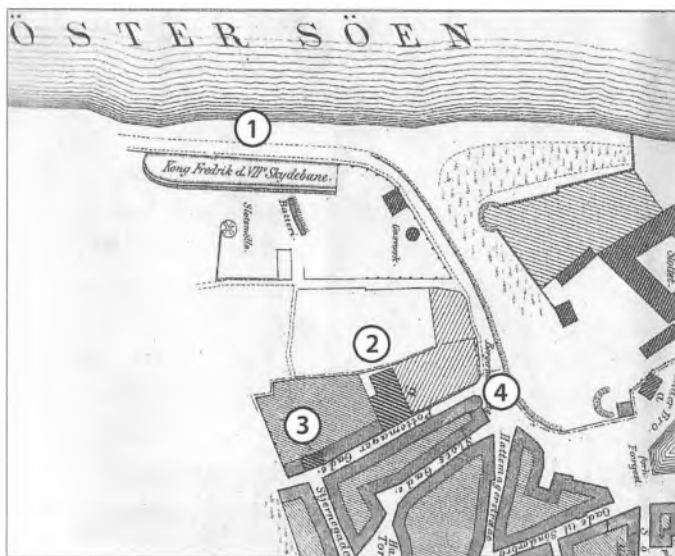
Bertha Hahn fortæller:

Da kongen var blevet "konge" ved skyttelaugenes årsfest, lod byen afholde en ekstra skiveskydning, ved hvilken både kongen og grevinden var til stede i flere timer og "deltog i skydningen", hvilket ville sige, at kongen, der syntes at mere sig, skød næsten uafbrudt, uden at lade nogen anden komme til. Til sidst vandrede han hjem, med kongeskiltet på det brede bryst, fulgt af alle skydebrødre.

Den følgende dag, tirsdag den 6. august, var helligt et besøg på Dybbølbanke for at besigtige de ti nye skanser, som var påbegyndt i begyndelsen af marts måned og nu nærmede sig fuldendelsen. Kongen og grevinden kørte i vogn over pontonbroen "Frederik den Syvendes Bro" ledsaget af et talrigt følge til hest, her-

Drikkehornet som Grevinde Danner skænkede Sønderborg kgl. privilegerede Skyttelaug som tak og erindring om hendes deltagelse af skydningen den 5. august 1861, hvor hun blev optaget som "skyttesøster". Museum Sønderjylland. Sønderborg Slot

Udsnit af kort over Sønderborg 1862. Herpå ses bl.a. Kong Frederik Den Syvendes Skydebane (1), Det Mantheyske hus, Rosengade 2 (2), Præstegården, Rosengade 14 (3), borgmester Finsens hus, Slotsgade 23 (4). Fra J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig

under Hestgarden, og samtlige skanser blev besigtiget før turen gik tilbage til Als, hvor de der anlagte skanser, Kirkebatteriet og Søndermøllebatteriet, blev forevist.

Bertha Hahn fortsætter sin beretning:

Hver dag kørte han, altid med grevinden ved sin side, op til rådhuset, hvor tafler holdtes, og da var der altid fuldt i gaderne og megen hjertelig hyldest.

Af og til gjorde de længere køreture op ad Als, i reglen i en let åben vogn med kun plads til to foruden kusken, og kongen sad da gerne med sin store merskumspibe og sin røde fez og nikkede venligt til enhver, der hilste ham.

Til andre tider sejlede de en tur med "Falken", og en aften var hjemkomsten særlig festlig; det var kongens og

grevindens bryllupsdag. De havde været en udflugt til Augustenborg og kom nu sejlene ned gennem Sundet nord fra. Havnen var oplyst med begkranser, der flammede rødt i den mørke, smukke augustaften. Husene langs Sundet var illuminerede, og tætte skarer fyldte gaderne omkring havnen. Da Falken kom ind, var både dette skib og Slesvig festligt smykket med brogede lys og lamper, medens raketterne steg til vejrs og spejlede sig i det mørkblanke vand. Da skibet var fortøjet, sås fra Sundevedsiden et fakkeltog, der i en lang lysende linje drog over pontonbroen og forbi skibet, for derefter at fylde havnepladsen. En sang blev sunget, en tale blev holdt. Og derefter talte kongen selv med en stemme, der lød fast og klar ud over den store forsamling, der stod i lydløs tavshed; han bragte sin tak og udtalte sin glæde over at være blandt sine tro sønderjyder, samt sit håb om snart igen at kunne gæste Als.

Det hele blev et uforglemmeligt minde. Den stille, stjerneklare aften, den ejendommelige, trods al festjubel, vemodige stemning, de mange, forskelligt farvede lys, og kongens klangfulde røst, der kom som ud fra selve lysglansen – alt smeltede sammen til et indtryk af højhed og harmoni.

Det er præcis denne scene, som vises på det andet maleri: På kongens og grevindens 11-års bryllupsdag, onsdag den 7. august, vender "Falken" tilbage gennem Alssund fra Augustenborg og modtages med fakkeltog, fyrværkeri, sang og taler. Ved kajen til venstre ligger "Slesvig" smykket med kongeflaget og signalflag over mastetoppene, i midten "Falken" og helt til højre "Uffo", hvorfra der affyres raketter. Se billedet side 53.

Dagen havde ellers været anstrengende nok: Den var startet om morgenen kl. 7 hvor 7. Bataillons musikkorps spillede nationale melodier foran det kongelige logi.

Kl. 9 afsejlede “Falken” fra den festligt smykkede havn med kongen og grevinden samt deres følge til Augustenborg. Derfra kørtes i vogn til Frydendal kro i Nørreskoven, hvor frokosten blev indtaget. På vejen tilbage til biskop Jørgen Hansen i Guderup, som havde improviseret en smuk modtagelse, besøgte slotsruinen Østerholm i Helved, og endelig gik turen tilbage til Augustenborg, hvor der dineredes på “Falken”, inden kursen blev sat mod Alssund, hvor der ventede den beskrevne og afbildede modtagelse.

Torsdag den 8. august kunne kongen ikke længere styre sin utålmodighed; han var løbende blevet holdt telegrafisk underrettet om forløbet af udgravningen i Jelling. Nu måtte han simpelthen til Jelling for at se til Thyras høj, som han havde beordret undersøgt, da

Udgravningen af Thyras høj i Jelling den 9. august 1861 var negativ. Grevinde Danner deltog ikke i denne udflugt. Her ses kongen placeret i en lænestol på højen. Nærmest bag stolen ses chefen på “Falken”, orlogskaptajn Christen Hee Møller (ejer af Rønhave ved Arnkil), samt af kongens følge i Sønderborg: livlæge Lund, geheimearkivar Wegener (stående) og adjudanten, kaptajn Malling.
Tegning af Jacob Kornerup. Nationalmuseet

Gorms høj ved besøget i juli til hans store skuffelse havde vist sig at være tom.

Kl. 15 lettede “Falken” anker under kanonsalut og gik til Fænø i Lillebælt, ankrede der om natten for fredag morgen at fortsætte til Vejle og derfra med vogn til Jelling. Kongen blev endnu engang skuffet. Der var stadig ingen spor af kong Gorm – og noget slukøret vendte kongen samme dag tilbage til Vejle og vendte lørdag formiddag tilbage til Sønderborg med “Falken”.

Om søndagen deltog kongen og grevinden i gudstjenesten i Skt. Marie kirke, og om aftenen havde kommunalbestyrelsen arrangeret et bal på rådhuset. Det blev åbnet af kongen med en polonæse med fru borgmester Finsen. Efter diverse taler, blandt andet fra kongen som fremhævede “... at Sønderborg netop var et hovedpunkt i hans rige, som han ville forsvare til det yderste, hvis man sydfra ville angribe hans arvelande ...”

Efter talrige skåler gik dansen lystigt med kongen og grevinden som deltagere til ud på de små timer hen mod kl. 3 mandag morgen, hvor der ventede et strengt program:

Mandag den 12. august gik turen med vogn til Nordborg, hvor besøget gjaldt herredsfoged Andreas Grønlund i Nordborg, som ved en audiens tidligere under besøget havde inviteret til frokost i Nørreherred.

Som vanligt formede turen sig som et “triumftog”: ved Egen Mølle var der rejst en æresport, hvor kongen blev modtaget af justitsråd, husfoged Frederik Wilhelm Riegels fra Fægteborg, som i en kort tale bød velkommen til Nørreherred.

Ved Havnbjerg kirke var der atter en æresport, hvor præsten holdt tale og endelig en æresport ved indgangen til Nordborg by, hvor herredsfoged Grønlund omgivet af en række andre embedsmænd tog imod. Først besøgte

Frederik VII's og grevinde Danners tilbagekomst til Sønderborg med "Falken" den 7. august 1861 om aftenen efter en udflugt på Als. Til venstre kongeskibet "Slesvig" og helt til højre "Uffo". Der ses brændende fakler og affyring af fyrværkeri fra skibene. Maleri af ubekendt (muligvis F.C. Lund). Privateje

Nordborg kirke, hvor amtsforvalter Christopher A.H. Gähler viste rundt i kapellet og forklarede om de fyrstelige begravelser der. Herefter indtoges vin og kage på amtstuen (Storegade 32) og endelig til Grønlunds bolig (Løjtertoft 11), hvor fru Grønlund havde arrangeret en splendid frokost på syv retter mad med rigelige drikkevarer.

Et besøg hos Riegels på Fægteborg måtte delvis opgives, da Riegels under frokosten hos Grønlund havde fået for meget at drikke og derfor meldte sig "upasselig" og ude af stand til at modtage kongen. Både på henturen og tilbageturen til og fra Nordborg blev selskabet eskorteret af unge bondekarle til hest iført hvide benklæder.

I samme hæsblæsende tempo gik turen tirsdag formiddag den 13. til Flensborg med "Slesvig". Herfra fortsattes med "Kong Frederik den Syvendes Sydslesvigske Jernbane" (Flensborg-Tønning), som kongen selv havde indviet i 1854. Toget kørte til Holm, hvorfra selskabet fortsatte til vogns eskorteret af militær og ridende bønder til Dannevirke, hvor fæstningsværkerne ved Hollingsted, Reide, Kurborg og Store Dannevirke blev besøgt. Sidstnævnte sted var der rejst et stort kongetelt, hvor frokosten blev indtaget. Derefter besøgte fæstningsværkerne ved Bustrup, og endelig gik turen til Klosterkro, hvorfra tilbagerejsen til Flensborg skete med jernbanen kl. 18 og med "Slesvig" tilbage til Sønderborg.

Den 14. august holdtes afskedstaffel på Rådhuset, hvortil der var inviteret 140 herrer og damer fra byen og omegnen. Da rådstuesalen ikke var stor nok, måtte også byens fineste hotel "Holsteinisches Haus" lægge lokaler til. Efter taftet havde grevinden ladet arrangere et bal for 260 børn i Caroline Amalie Skolen tæt ved kirken. Bertha Hahn fortæller:

Jeg tror nok, at dette bal for alle os, der var indbudt, var en lille skuffelse. Vi havde så småt ventet os noget nyt og overraskende, når vi skulle være kongens gæster, men skolelokalet var ikke videre smukt, og det hele forløb som de sædvanlige skyttelaugsballer. Ja, der skete dog det, at kongen og grevinden kom kørende fra taftet, og at kongen talte kønt og varmt til os børn, men naturligvis kun til drengene. Derefter uddelte grevinden små bitte Dannebrogslag af dem, der brugtes til at pynte kranseskage med. Man da de kørte bort, ønskede vi alle, at vi nu måtte gå hjem for at se det sidste og største fakkeltog, som landboerne fra både Als og Sundeved ville bringe kongen til afsked.

Vi stirrede fra vinduerne efter det stærke lysskær, som var alt, hvad vi kunne øjne, men det faldt ingen af os ind, at vi kunne løbe det kvarters vej fra bal og det hele, se pragten og komme tilbage og danse videre. Vi hørte bag efter om, hvor smukt det havde været og hvor kønt kongen igen havde talt til afsked.

Det var ved den lejlighed, at han sagde om grevinden: "Ja, hende må I holde af; det fortjener hun nok; hun holdt på mig, da jeg var lige ved at kuldsejle."

Næste formiddag sejlede kongen bort på "Slesvig" efter at have tilbragt over fjorten dage i Sønderborg. Der blev underlig tomt efter den lange festtid. Det var som om et pust af noget stort var draget hen over os, og det var lidt svært at falde tilbage i det sædvanlige hverdagsliv.

MALERIERNES OPRINDELSE OG EJERE

Så vidt om kongebesøget, men hvem har ladet de to malerier udføre? – og hvem kan have udført dem? At smykke sine vægge med malerier – endsige at lade sådanne udføre – var ikke enhver beskåret. Det forudsatte en vis status, både socialt og kulturelt, og de lokale motiver må forudsætte en eller anden tilknytning til Sønderborg.

Ret hurtigt faldt mit blik på en person, som kunne opfylde disse betingelser, nemlig byens tidligere fysikus (embedslæge), dr. med. Friedrich Christian Krüger (1795-1866) og hans hustru Adeleide Sophie Manthey (1805-1876).

Rosengade 2, det Mantheyske hus, var en stor grundmuret ejendom i to afdelinger, hver på to etager. Her boede dr. med. Friedrich Christian Krüger, hans hustru Adeleide Sophie Manthey og steddatter Adeleide (Ida) Johanne Schrader endnu under det kongelige besøg i 1861, skønt ejendommen netop var solgt til kommunen med henblik på indretning til åndssvageanstalt, som blev flyttet hertil fra byen Slesvig i 1862. I den tyske tid blev her indrettet garnisonslazaret som fungerede til genforeningen i 1920. Litografi i "Aarsberetning pro 1862 fra Helbredelsesanstalten for svagsindede Børn i Sønderborg"

Familien boede fra 1854 i ejendommen Rosengade 2, som havde tilhørt Krügers svigerfar, etatsråd, amtsforvalter Carl Friederich Poul Manthey, og som nu, efter hans død i 1858, tilhørte hans arvinger, dvs. enke og børn. Den var pr. 1. juni 1861 efter langstrakte forhandlinger netop blevet solgt til Sønderborg Kommune, og der er indgået lejekontrakt med "Helbredelsesanstalten for idiotiske og svagsindede Børn", som efter en ombygning flyttede hertil fra byen Slesvig i august 1862. Under kongebesøget i 1861 boede Krüger og familien her imidlertid endnu og måtte også lægge logi til en del af det kongelige rejseselskab, og det er således rimeligt at antage, at han har ladet malerierne udføre som et minde om besøget.

Omkring 1840 havde dr. Krüger adopteret sin niece Adeleide (kaldet Ida) Johanne Schrader (1831-1905), til hvem malerierne kan spores tilbage, selv om de næppe er blevet til på hendes foranledning, men snarere på hendes stedfars.

Den 9. januar 1863 blev hun viet i Sønderborg, Skt. Marie kirke til Hans Peter Nicolai Tvede (1826-1864), daværende tingskriver i Nybøl (Niebüll) syd for Tønder.

Han var student fra Ribe Kathedralskole og meldte sig som frivillig i den første slesvigske krig i 1848. Han avancerede til sekondløjtnant i infanteriets krigsreserve, fra august 1850 af linjen i 1. Reservejægerkorps og deltog i slagene ved Bov 1848, Dybbøl 1849 og Isted 1850. Efter krigen færdiggjorde han i 1854 sit juridiske studium i Flensborg, hvorefter han samme år blev amtsfuldmægtig i Husum og året efter i Tønder. I 1856 blev han tingskriver i Niebüll og derefter overtog han i 1863 embedet som landfoged på øen Sild med bopæl i Keitum, hvilket i praksis betød at han var dommer, oppebørselsbetjent og politimester i en og samme person.

Under krigen 1864 blev de dansksindede embedsmænd i Hertugdømmerne afsat, blandt disse Tvede, som blev afhentet i sit hjem og ført til Højer og derfra til Tønder, hvor han anbragtes under arrest på gæstgivergården Stadt Hamburg (Vestergade 25). Han blev frigivet i starten af august og drog herefter til København med sin hustru deres lille datter samt svigerforældrene; her slog hele familien sig ned i en stor førstesals lejlighed i en nybygget ejendom Vesterbrogade 111.

*Dr. Krügers adoptivdatter Adeleide (Ida) Johanne Schrader og hendes første mand, landfoged Hans Peter Nicolai Tvede.
Foto ca. 1863. Det Kongelige Bibliotek*

*Adeleide (Ida) Johannes anden mand, Niels Tvede, som hun blev gift med i København i 1866, da han var by- og herredsfoged på Bornholm.
Foto: Friedrich Brandt, Flensborg ca. 1864.
Det Kongelige Bibliotek*

Begivenhederne og arrestationen havde dog taget så hårdt på helbredet, at han afgik ved døden som følge af brystsyge (tuberkulose) allerede den 26. november 1864 og blev begravet på Frederiksberg gamle kirkegård. Svigerfaderen, dr. Krüger, døde den 23. januar 1866 i København og blev begravet samme sted som sviger-sønnen.

Adeleide Johannes enkestand kom kun til at vare to år; den 19. september 1866 indgik hun ægteskab i Vor Frelsers kirke på Christianshavn med sin svoger Niels Tvede (1828-1901). Han var på det tidspunkt by- og herredsfoged i Hasle på Bornholm. Han havde tidligere været auditør i hæren og havde deltaget som frivillig sekondløjtnant i forsvaret af Dybbøl-stillingen i 1864. I 1872 blev han herredsfoged i Sunds og Gudme herreder med bopæl i Svendborg, hvortil også hans svigermor, dr. Krügers enke, flyttede og afgik ved døden i 1874.

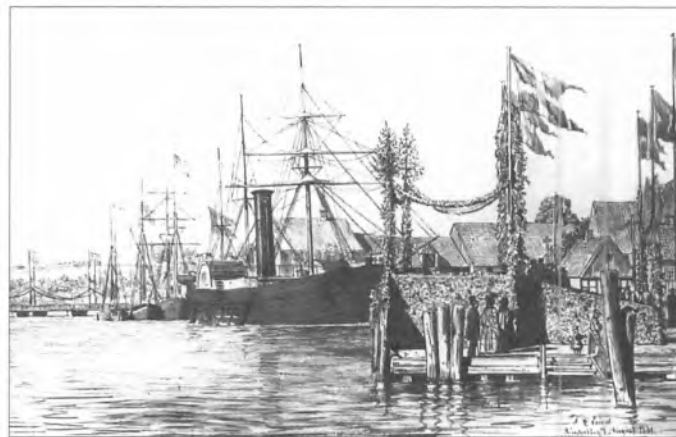
Niels Tvede endte som borgmester i Frederikshavn. Under opholdet i Svendborg fødtes i 1874 sønnen Peter Tvede, der senere blev apoteker på Vejlefjord Sanatorium, og som i 1909 blev far til Astrid Tvede, den gamle tante som malerierne stammer fra.

Der er således en klar, om end broget og omskiftelig, linje fra dr. Krüger i Sønderborg 1861 til Astrid Tvede på Vejlefjord Sanatorium.

Tilbage står spørgsmålet hvem der kan have udført malerierne? De er rimeligvis udført af en professionel kunstner. Et forsigtigt gæt er historiemaleren Frederik Christian Lund (1826-1901) som netop i 1861 besøgte Sønderborg, hvor han udførte en række tegninger til J.P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, blandt andet af Skt. Marie kirke og Kirkebatteriet. Desuden har han udført en tegning, dateret 7. august 1861, af kongeskibet "Slesvig" i Sønderborg. J.P. Trap, som var geheimeetatsråd og Frederik VII's kabinetssekretær, var i øvrigt med i kongens følge under besøget.

Det skal dog tilføjes at malerierne ikke umiddelbart minder om F.C. Lunds "streg" eller "pensel", med det kan muligvis skyldes at de er udført i hast som skitser.

Kongeskibet "Slesvig" i Sønderborg havn tegnet af F.C. Lund 7. august 1861, rimeligvis medens kongen og grevinden med "Falken" var sejlet til Augustenborg. Museet for Søfart, Helsingør

ORMSTOFT KRO

Af Palle Fløe, Ulkebøl Lokalhistorisk Arkiv

Ormrådets historie er præget af Hertug Hans den Yngre af Sønderborg, der var bror til Frederik II, konge i Danmark. Han byggede 1582-87 Glücksborg Slot i den sø, hvor Ryd kloster tidligere havde ligget og skaffede sig ved køb og tvang af med den gamle adel på Als og Sundeved, hvor Gammelgård og Østerholm var de anseelige ejendomme. Hertugen fik hurtigt ry som en af tidens værste bondeplagere. Bispem fra Odense noterede sig således under en visitats i 1589, at *somme bønder var rømmet bort, somme stavne var øde og lagt til hertugens avlsgårde.*

Fire sønner fik hver sin del af hans godsbesiddelser i arv, det var hertugdømmerne Nordborg, Sønderborg (senere Augustenborg), Plön og Glücksborg.

I begyndelsen af 1700-tallet lå der syv-otte ejendomme i Ormstoft. Hundrede år senere var det steget til næsten det dobbelte. Det var alle kåd eller boel, som er kendetegnet ved at være landsbybønder på laveste husmandsniveau. De havde lidt jord, som de selv kunne dyrke, men skulle desuden dyrke 3-4 tdr. land jord for herremanden og gøre hoveri på hans avlsgårde. Desuden skulle mændene være soldater i landmilitser. Hoveriet ophørte i det øvrige Danmark i 1795 men først i 1847 i hertugdømmerne.

Boelsmænd/kådnere/inderste på Kær halvø tilhørte Augustenborgerne under Rønhave eller Ladegården og har sandsynligvis været stavnsbundne.

Den oprindelige kro fra før 1857

Treårskrigen 1848-1851 har man ikke mærket så meget til, og indtil 1864 har man heller ikke haft de store forandringer, idet hertugerne fortsatte deres virke selv om man hørte til under den danske krone.

KRIGEN I 1864

Klokken to om morgenen den 29. juni 1864 gik preussiske soldater i land på Kær halvø. De rykkede ret hurtigt frem og var ved femtiden nået til Kær og Ormstoft. De danske styrker satte på dette tidspunkt et modangreb ind, men tyskerne var overlegne og danskerne måtte efter voldsomme kampe i Kær Bygade trække sig tilbage og samme dag forlade Als ved udskibning fra Kegnæs.

I kampområdet ved Ormstoft, Kær og Bagmose lå der mange døde og sårede og efterladte våben. Et af disse våben blev gemt af vejen i hjulmagerens hus i Ormstoft. *Sønderjylland var blevet tysk.*

Landgang på Als, 29. juni 1864

ORMSTOFT HED OPRINDELIG WORMSTOFT

Navnet kommer af det gamle mandsnavn Orm (Worm) og toft, som er betegnelsen for den del af bondens jord i landsbyen, som var i hans personlige, private besiddelse. Gårdstedet bestod af den jord, gården var bygget på samt tilliggende havejord, mens toften var et separat jordstykke liggende til gården og dermed unddraget den fællesjord, som bonden var anpartshaver i på linje med de øvrige bymænd.

Vejen fra Kær Halvø til Augustenborg gik gennem Ormstoft og Ulkebøl, og her var der en del trafik. Kunne man reparere og lave nye hjul til de hestevogne, som kom forbi, kunne man skaffe sig lidt ekstra til familien. Det kaldtes et hjulmageri, et sådant lå der i den ene ende af de to sammenbyggede kåd. I den anden ende lå kroen, som også havde stor gavn af trafikken.

KROEN I ORMSTOFT

I den ene ende af dobbelthuset boede Hans Peter Erichsen Petersen. Han drev en lille kro på stedet i årene 1857-1865. (Den har formodentlig ligget her længe før, men hvor længe vides ikke).

I 1865 solgte han stedet til naboen i den anden ende, Jens Peter Christensen, som betalte 2.718 mark for stedet med inventar: Tre borde fire bænke og to lamper.

Jens Peter Christensen drev et hjulmageri og snedkeri, som var gået i arv i flere generationer siden 1787. Det gik ham rigtigt godt, da der var en livlig trafik forbi stedet. Han forsatte med kroen, som var et godt aktiv. Ifølge en tysk polititilladelse fra 28. juni 1868 fik han bevilling til at drive gæstgiveriet videre med spiritusbevilling.

I 1880 blev Jørgen Peter Christensens ældste datter, Anna Marie, gift med Christian Andersen, Bagmose. Han ejede denne gård og var også Amtsvorsteher (amtsformand).

Den yngste datter Marie Christine blev gift med snedker Mathias Jørgensen, som boede mindre end 100 meter fra hendes eget hjem.

Jørgen Peter Christensen døde i 1885.

Af arverettighederne til gæstgiveriet, som først trådte i kraft efter hans hustrus død i 1890, fremgår, at det var den yngste datter Marie Christine, der skulle overtage kroen.

Den 24. marts 1890 fik ægteparret Marie Christine og Mathias Jørgensen bekræftelse på, at de fremtidigt måtte fortsætte gæstgiveriet i Ormstoft.

Der var god søgning til gæstgiveriet, men ikke plads nok til større selskaber. I 1897 fik de byggetilladelse til opførelse af en hestestald. Man gik straks i gang med byggeriet, og nogen tid efter var man færdige. Her var

der også en lille lejlighed til staldkarlen Jens, som var en del af familien.

I 1903 var det så vidt, at man fik lov til at bygge en helt ny kro. I årene 1905 til 1911 blev den nye kro opført med krostuer, festsal, privatbolig og en mindre købmandsbutik.

De gamle stråtækte bygninger blev revet ned, og en ny kro var opstået. Af de få ting, der overlevede den gamle stråtækte ejendom, var en kobbergryde, lavet på K upferm uhle ved Flensborg fjord.

Kroen 1914-15

Ormstoft Kro blev et popul ert samlingssted. Der blev holdt bryllupper, runde fødselsdage, foreningsballer, m der og danseskole.

Det var meget popul ert at spille diletant, og på scenen i festsalen blev der fremført mange teaterstykker med husets og amtsforstanderens døtre som centrale figurer.  konomisk havde kroen stor fremgang, og de snart giftef rdige døtre gik i den nyeste mode, endog fra Berlinske modehuse, hvilket den gang var meget

fint. Da første verdenskrig sluttede i 1918, var familien Jørgensen stadig fuldtallig.

Kroejerne Marie Christine og Mathias Jørgensen med børnene: Marie Christine (Midde), Christine Marie (Stine), Jørgen (J nne), Anna Marie (Anna) og Helene Dorothea (Lene) Ca. 1920

BRUGSFORENINGEN

Afstemningsresultatet i 1920 var ensbetydende med væsentlige ændringer i det klientel, der havde bidraget til den økonomiske opgang. Marie Christine og Mathias Jørgensen så sig om efter en ekstra indtægtskilde i krisetiderne efter verdenskrigen.

De fik derfor en aftale med Ulkebøl-Køer og Omegns Brugsforening om at ansætte Mathias Jørgensen som uddeler i den nye brugs, der i første omgang blev indrettet, hvor der i forvejen var en lille butik.

Brugsen blev drevet parallelt med gæstgiveriet.

I 1920 købte man naboejendommen, et gammelt k dnersted, som blev revet ned. Her blev der bygget en

helt ny og større brugs med tilhørende lager. Nu havde man rigtigt gode forhold.

Mathias Jørgensen var en aktiv og foretagsom mand, som blandt andet var med, da Ulkebøl Sogns Sparekasse blev stiftet.

Brugsforeningen var i den ene ende af krobygningen

Mathias døde pludseligt i 1925 og hans hustru, Christine Marie, fortsatte som uddeler. Sønnen Jørgen, som var kredsrevisor for brugsforeningerne i området, hjalp hende med driften.

Datteren Anna Marie kom hjem, efter at hun var blevet uddannet kok på hoteller forskellige steder i landet. Anna Marie og søsteren Christine Marie blev sammen et effektivt par til at drive kroen videre.

FORTSAT SUCCES

Kroen havde stadig god søgning, og i mange år var kroen sognets kulturelle samlingssted, her blev spillet diletant af forskellige grupper og der var mange sammenkomster i foreningssammenhæng.

Danselærer Petersen havde i mange år undervisning på kroen. Han havde den vane at gå med en trommestik og slå takten på sit ene lår. Til afdansningsballet skulle man medbringe en blomsterbuket for at gøre det lidt festligt.

Håndværkerforeningen afholdt i 1937 offentlig maskerade med dans. Dette fik et lille efterspil, idet man fik en bøde på 20 kr. fordi man havde glemt at indhente politiets tilladelse til arrangementet.

*Luftfoto fra Ormstoft, 1947
Det Kongelige Bibliotek*

Man havde også en stor udstilling i 1938, arrangeret af håndværkerforeningen "Fremad". Her udstillede sognets håndværkere nogle af de varer de fremstillede. Det var en stor succes.

Der var mange, der afholdt deres bryllupsfest på kroen – og det var store fester. Således blev festen i anledning af blikkenslager Christian Møller og Tinnes bryllup fejret her den 1. april 1942. Af regningen for brylluppet ses det, at 141 personer deltog. De har spist, drukket og røget godt, idet regningen lyder på 2.095,70 kr. for 141 kuverter, 100 flasker vin og to kasser cigarer.

Efter anden verdenskrig gik det langsomt nedad for kroen. Den lå efterhånden lidt afsides. Generationsskifte kunne der ikke være tale om, idet der ikke var nogen efterkommere til at overtage gæstgiveriet, da Anne Marie Jørgensen døde i 1958. Hendes søster Christine Marie Jørgensen, som hun havde drevet kroen sammen med, var da 69 år og kunne ikke længere drive kroen. Hun døde i 1974.

Efter langt over 100 år var det slut med gæstgiveriet, og bygningerne blev solgt til Brugsen.

Ormstoft 13, 2016. Der er nu lejligheder i bygningerne

*Den nye krobygning, 1911, set fra haven
Til venstre var der selskabslokaler og krostue. I midten indgang
fra haven med adgang til den store sal med scene. På første sal
med de tre vinduer var der brudestue*

*Midde og Christian Christiansen, Folehave 6, holdt deres
bryllup på kroen i 1924*

*Marie Christine og Mathias Jørgensens tre døtre: Christine
Marie, Anna Marie og Marie Christine Jørgensen. Før 1914*

Dansepiger på kroen ca. 1930

I flere år var det sangforeningen, som opførte forskellige teaterstykker. Nogle af pigerne var uddannede syersker, de syede kostumerne

Der er dækket op til stor fest i salen i anledning af Ulkebøl Sogns Husmandsforenings 25-års jubilæum

I køkkenet

Interiør fra Brugsen

Altmuligmanden på kroen, Jens

Gewerbesache.

Polizeilicher Erlaubniß-Schein.

Gültig für das Jahr

1868

Achtzehn Hundert Sechzig und Acht

mit freierem Jahre.

Dem *Bureau* Johan Jørgen Peter Christensen
in Ornstoft (Søst Kjar.)

wird hierdurch gestattet, das von ihm bisher betriebene Gewerbe der

Gast und Schenkeriethschafft
in seinem hiesigen Hause etc.

für das oben bezeichnete Kalenderjahr 1868 fortzusetzen.

Augsburg, den 28 Julli 1868.

Königliche Haredsvogtei.

Petersen;

*Commissar für 1869.
Komm. und Haredsvogt
Königliche Haredsvogtei zu Au.
Augsburg den 28. Juli 1868.*

Bevillingen til at drive gæstgiveri fra 1868

Selasinitus

er et yndet middel imod Forstær-
ninger, Gigt og Smertor i Lemmerne.
Indgives 3 Gange daglig.

Terpentinsolie

bruges blandt andet ogsaa til at
borttage Maler og Tærplætter af Træ.

Tjære Sæbe

anvendes som Frilæbe imod Skub-
udslet, Filsener, Ringorme o. s. v.

Forstetorabark

En Afkogning af denne Plante
er et meget behageligt og yndet Af-
fjængemiddel. Lillige beridder den
en udmærket blødnende Virkning,
og har ingen ubehagelige Eftervirkning-
er. Danner sig selv koges med en
stor Kog Vand i 10 til 15 Minuter, hvor-
på det ræs. Deres drille 1/4 til 1/2 Kog.

Chr Jørgensen Bryllup
Hestehave den 3 August
1909, 151 Personer
110 lb Kød til Suppe
170 lb til Steg 20 lb
Hakkels 13 Tærter 3 lb
10 Bøngemundstykker 3 lb
Tærter 3 Enlige Høns
30 lb Lækkelvæd, 10 lb
Løg 8 lb Løg
4 lb Æbler 20 lb Blomkål
8 lb Løg 16 Blomkål
2 Dose Pær 2 Dose
rødt kød 4 lb
8 lb

Side fra kroens bestillingsbog

Afskrift fra bogen:

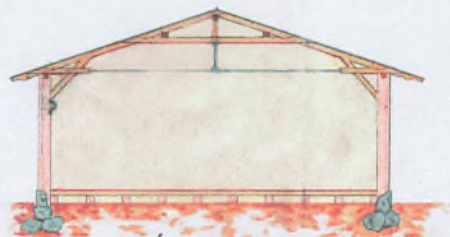
Chr. Jørgensen, Hestehave, bryllup 3. august 1909, 151 personer

Af indkøbslisten til højre kan det ses at de har fået noget spise, blandt andet: 110 pund kød til suppe, 170 pund til steg, 20 pund hakkels, 13 tærter, 20 pund bønner, 8 pund ærter, 16 blomkål, 8 pund løg, 4 pund æbler og så videre

Ny Auer Saal des Gastwirts Mathias Jørgensen
in Wormsloft Gemeinde-Haer.

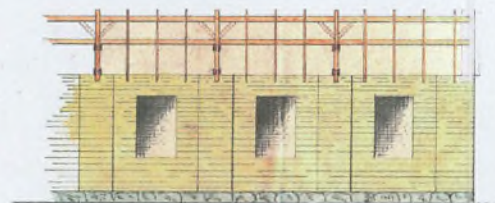
Östliche Ansicht.
B

Schnitt A B

Grundriß
A

Lage der Sparren.
1:100

Der Bauherr, Math. Jørgensen

A. Jensen-Danholm
24. 8. 113.

Tegning til den nye krobygning fra 1903

SØNDERBORG FORNIKLINGSANSTALT

Af Brita Bastogi, født Madsen (Nikkelmadsens Brita)

Hvordan min far Holger Madsen fik ideen til at starte en fabrik for overfladebehandling, har jeg ingen anelse om, det snakkede han aldrig om. Men vi vidste, at han havde arbejdet på et værksted, der lavede medaljer i Buenos Aires, Argentina, og man må gå ud fra, at det var der, han lærte om elektrolytisk overfladebehandling.

I 1931, efter en ulykke hvor hans bror omkom, bad vores farmor (Bebe) Holger om at komme hjem og hjælpe til. Og, som den gode søn han var, kom han tilbage, selv om der ikke er nogen tvivl om at han stortrivedes i Argentina.

Han hjalp til med at drive gartneriet og frøfirmaet i Broager videre, men efter at der var fundet en dygtig mand (Hr. Holm) til at hjælpe der, kom han endelig i gang med det, han drømte om.

I 1934 lejede han lokaler af Solo Fabrikken i Bjerggade, hvor han startede sin virksomhed op sammen med en arbejdsdreng, Helmuth Blankschön. Helmuth blev på fabrikken hele sit arbejdsliv og var altid inddraget i diskussionerne om fabrikkens videre drift. Han huskes med stor hengivenhed af hele vores familie. Ved Holgers begravelse, blot nogle få år efter at fabrikken var solgt i 1969, stod Helmuth frem og holdt en fantastisk og rørende tale. Han sagde, at: "Holger Madsen var mere end et menneske" og fortalte om hans menneskelighed og hjælpsomhed – hvordan han sørgede for, at de ansatte kom til læge eller tandlæge, og i det hele taget hjalp dem

med deres problemer i livet. Helmuth deltog også i Haralds begravelse i 1986 – 17 år efter at Forniklingsanstalten var solgt

Omkring 1938/39 kom farbror Harald også hjem fra Argentina. Det var faktisk meningen, at han skulle tilbage, men krigen kom, og han måtte blive. Så han hjalp sin bror ved at tage sig af regnskaberne – det var han faktisk uddannet til – og efterhånden blev han medejer af fabrikken.

25-års jubilæum i 1959

Holger og Harald Madsen

Fra min søster Vibeke ved jeg, at krigsårene var økonomisk meget vanskelige. Der var ikke meget arbejde, og man havde i hvert fald ikke lyst til at arbejde for tyskerne – men kunne jo ikke afslå. Da mine forældre samtidig gemte modstandsfolk og en overgang også havde engelske flyvere på loftet, var det endnu vigtigere ikke at få for megen opmærksomhed.

Økonomisk overlevede vi krigen ved, at min mor fik udbetalt sin arv, da min morfar der var kaptajn, blev ramt af en tysk torpedo i 1942.

Jeg kan godt huske den lille beskidte fabrik i Bjerggade. Et kontor, et stort rum til modtagelse og afsendelse af varer, et sliberi og et fornikleri. Og alt blev snavset fra sliberiet. Først afslibningen – og så, efter den elektrolytiske behandling, pudningen med pudsemidler. Alle disse forskellige slibe- og pudseaggregater af ståluld og stof blev slidt af og fløj rundt i lokalet. Sliberne burde have haft værn for mund og øjne – men de fleste tog kun skærmbriller på. Gad vide hvor mange af dem, der fik dårlige lunger?

Hvert år var der familieudflugt for medarbejdere med koner, mens Harald og Holger havde både koner og børn

Personaleudflugt til Skamlingsbanken

med. Et år, husker jeg, at turen gik til Skamlingsbanken. Faktisk ved jeg ikke, om disse udflugter fortsatte alle årene, men herligt var det, for vi kendte alle personligt – og så mange medarbejdere var der jo ikke i begyndelsen.

SVAJERNES DRONNING

Jeg fik lov til at komme over og arbejde på fabrikken, da jeg var en 12-13 år gammel. Dels kunne man tjene lidt – absolut meget, meget lidt, ved at hjælpe til med at pakke de færdige varer – og dels fik jeg lov til at blive bydreng – svajer. Det sidste var jeg ikke så lidt stolt af, især da nogle af de andre svajere råbte efter mig: Hej, svajernes dronning!

Men hold da op hvor skulle man bide tænderne sammen. Vores meget fine ekspeditionschef, Hr. Lund – absolut den fineste mand på Forniklingsanstalten, (som i øvrigt også sang sammen med Holger, Hr. Huldgård og Hr. Lawaetz i “Kvartetten de Fire”) var vist ikke så begejstret for, at det var chefens datter, han skulle hundse rundt med. Så han pakkede budcyklen med kæmpe tunge ting, der skulle over på den anden side af broen

til toget. Faktisk var det meget tungere, end jeg kunne klare, men det sagde jeg ikke, for så mistede jeg jo jobbet.

Så gik det ned ad Stengade – ned ad den stejle bakke og op på broen. Bare lige ud – ikke se til højre eller venstre – der blev aldrig stoppet op, for så havde jeg ikke fået budcyklen op på broen. Bare heldigt at der aldrig kom en bil i vejen.

GENERATIONSSKIFTE

Senere – efter at fabrikken var flyttet over på den anden side af broen til Bülowvej – og betydeligt udvidet, fik jeg lov til at være med til analyserne i laboratoriet. Det var faktisk vældig morsomt og sikkert også grunden til, at jeg, da jeg som nittenårig kom hjem fra London, blev spurgt, om jeg ville overtage Forniklingsanstalten. Holger havde tænkt grundigt over det – og udbredte hele mit videre uddannelsesforløb for mig.

Jeg var chokeret. Dels havde jeg en storebror Arne Horst, der var maskinmester, og som man altid havde taget for givet skulle overtage – dels havde jeg ingen forestillinger om at blive i Sønderborg, så jeg sagde nej tak – og det blev aldrig nævnt med et ord igen, selv om Holger må have været meget skuffet.

Holger havde i mange år skrevet et blad "Galvanisøren" for folk, der arbejdede inden for dette område. Eftersom han var meget sprogbevaget, læste han udenlandske artikler om emnet, oversatte – og ofte havde vi besøg derhjemme af ingeniører fra andre lande, der talte mærkelige sprog, så vi børn bare sad og så måbende til. Som en af de andre fabrikanter sagde til mig ved en af Galvanisørunionens årsmøder: *Din far laver arbejdet, og vi andre tjener pengene på det.*

Men det tror jeg slet ikke, at Holger havde noget imod. Han var et nysgerrigt og intelligent menneske, for hvem det at beskæftige sig med noget interessant – udforske det – lave det bedre – var meget vigtigere end at tjene penge. Desuden var han meget stolt af, at A.P. Møller sendte alt fra sin personlige yacht ned til Sønderborg Forniklingsanstalt, fordi han mente, at de var de dygtigste i landet. Det tvivler jeg selvfølgelig ikke på, at de var – men har dog en skummel bagtanke om, at rige mennesker altid finder ud af, hvor de får tingene billigst!

Efter at jeg som den sidste i flokken af de tre børn flyttede hjemmefra, kunne Lotte endelig få lov til at være andet end husmor (noget hun hverken brød sig om, eller var særlig god til). Så hun kom over på Forniklingsanstalten for at hjælpe til. Det var omkring den tid, hvor fabrikken var flyttet til Bülowvej i 1959. Fabrikken var udvidet og personalet var nu på omkring 40 – og arbejdet var meget afhængig af Danfoss produktionen.

Lotte i produktionen

KUNDERNE

De traditionelle varer til overfladebehandling var forniklede og forkromede ting i busser, på skibe, kofangere, hylder til køleskabe (Gram i Vojens), galvaniserede skruer og møtrikker – og små ting til forsølvning. Et lille og uvæsentligt område som jeg ofte fik lov til at tage mig af. Det store arbejde var Danfoss' strygejern og følere.

Selv efter at Danfoss byggede sit eget fornikleri, som Mads Clausen i øvrigt tilbød Holger ledelsen af og selvfølgelig fik et nej, fortsatte Danfoss med at sende arbejde til Sønderborg. Mads var udmærket klar over, at Forniklingsanstaltens udvidelse og overlevelse skyldtes arbejde fra ham. Desuden havde de to jo fra Mads' første opfindelse (en føler til styring af varmegraderne) haft et tæt samarbejde.

Jeg er ked af, at en lille plakat, der hang inde på kontoret ikke blev fjernet, da fabrikken blev solgt og givet til lokalmuseet. På den stod der noget i retning af: Føler opfundet/produceret af Mads Clausen og forniklet af Holger Madsen. Det var helt sikkert en reklame fra en eller anden udstilling som de havde deltaget i sammen. Gad vide om de har en på Danfoss Museet?

Holger var sproglærer for de første Danfoss ingeniører, der blev sendt til Latinamerika, og i de første år var det ham, der ordnede Danfoss' korrespondance på spansk.

Den mest hektiske periode for Forniklingsanstalten var, da Danfoss' fornikleri brændte ned, og der måtte arbejdes i treholdsskift. Det virkede, som om der kom lastbiler fra Nordborg i en uendelig strøm.

Lotte dygtiggjorde sig hurtigt i fornikleriet. Heldigvis blev hun ikke bare sat til at pakke ind, og jeg tvivler også på, om hun ville have fundet sig i bare at stå og pakke ind under ekspeditionschefen.

Hun hersede med folkene, men var vellidt – nok lidt for hurtig i vendingen, for gang på gang måtte hun på hospitalet med syre i øjnene. Så gik hun med solbriller et halvt års tid – men fortsatte selvfølgelig arbejdet.

Efterhånden som Holger begyndte at føle alderen, var det slet ikke så dårligt med en yngre kone, der kunne tage over på fabrikken søndag aften og tænde for varmen og de elektroniske bade. Ja han lærte endda at lave kaffe. Ikke alene lavede han morgenkaffen – nej den stod skam også parat, når hun kom tilbage efter at have tændt for det hele.

Noget der kan undre, når man ser på miljøet i dag er, hvordan det kunne være tilladt at hælde alle de gifte og syrer ud i afløbet fra Forniklingsanstalten. Gad vide, hvor det kom ud? – Jeg håber det var langt ude i Sundet, for vi var mange, der badede på begge sider af Alssund – nær Slottet.

Om disse farlige ting der blev brugt, fortalte farbror Harald en morsom historie. Harald kunne både synge

Medarbejderne på Bülowsvej

uartige sange og fortælle gode historier. Hvor meget sandt der er i den, skal ikke kunne siges – men: En dag stod Viggo ude i fornikleriet og vaskede polervoks af med rensbenzin. Benzinen blev hældt ud i kloakken, og uheldigvis smed en eller anden et cigaretskod. Den efterfølgende eksplosion var så voldsom, at en af sliberne ude på toilettet fik lort helt op i nakken!

SALGET

Jeg tror, det var godt Forniklingsanstalten blev solgt til nogen udenfor familien. Holger havde ikke kunnet holde sig væk. For Harald var det meget lettere. Han havde

taget bussen hver dag til Broager, hvor han boede – og det var ikke til ham der blev ringet, når noget lige skulle hentes, bringes eller ordnes. Nu kunne Harald læse og hjælpe Ida derhjemme i Broager, og Holger kunne fortsætte med at læse på engelsk, fransk, tysk, spansk og italiensk og komme videre med det russiske han havde lært som barn af de russiske krigsfanger, som hans far havde fået til arbejdet på rebslageriet i Broager under 1. verdenskrig. Desuden begyndte han også at lære japansk – blot fordi han og Lotte havde mødt et sympatisk japansk ægtepar på en af deres rejser.

Og Lotte blev bybud hos nogle advokater.

Bygningerne på Bülowsvej

Religión *Luterana*

Estatura *1.73 m.*

Cabellos *rubios*

Nariz *recta*

Color *blanco*

Ojos *azules*

Señas particulares *3*

Documentación completa.

IMPRESIONES DIGITALES COMPLETAS

MANO DERECHA

MANO IZQUIERDA

Hoger Madsens visum til Argentina. 1927

CONVULADO GENERAL DE LA REPUBLICA ARGENTINA

1931

CONSULADO DE LA REPUBLICA ARGENTINA EN COPENHAGUE

Datos y antecedentes personales tomados al ciudadano o súbdito *danes* que se dirige a la República Argentina

Nombre y apellido *Holger Lorenz Christian Madsen*

Lugar y fecha de nacimiento *Broager, 7/X - 1901*

Nombre del padre *Lorenz Christian Madsen*

Nombre de la madre *Marié Magdalene Jensen*

Profesión *agricultor* Estado Civil *soltero*

Nombre de la esposa {

Nombre de los hijos {

Ultimo domicilio *Broager.*

Instrucción: Sabe leer *si* Sabe escribir *si*

Nombre y domicilio de dos personas que acrediten sus antecedentes ante el consulado *H. H. Ollesen, Broager. Prokurist Georg Jensen, Gentofte Alle 1, - Hellerup.*

Vapor *"M. Olsvica"* Fecha de salida *Liverpool, 12 Nov / 1927. 10 Sept. 27. Hamburgo.*

Puerto de destino *Buenos Aires.*

Lugar donde va a radicarse *Est. Aparicio F. C. S.*

Nombre y domicilio de dos personas de su conocimiento, residentes en la República Argentina *Hans A. Madsen, Est. Aparicio F. C. S.*

Objeto del viaje *trabajar de agricultor*

Documentación producida *Pasaporte N° 474 (prolongado N° 3116126 - 2/8-26) de la Policía de Vejle y de la Policía de Sonderborg y certificados judicial.*

Agosto 19 de 1927

Hoger Madsen
FIRMA DEL INTERESADO

J. Madsen
CONSUL GENERAL

Stempel 12 Kr. Nr. 67/47-48.

NÆRINGSBREV

Efter derom fremsat Børgering meddeles der herved
 Holger Lorens Christian Madsen,
 der er født den 7^e Oktober 1901 i Broager
 Næringsbrev som Industridrivende
 i Sønderborg Kommune med de ifølge Nærings-
 loven af 28. April 1931 hermed forbundne Rettigheder.
 Bortfalder de til Næringsbrevet knyttede Rettigheder som
 Følge af Indehaverens Død eller af nogen anden ved Lovgivningen
 hjemlet Bestemmelse, skal Næringsbrevet (tilligemed eventuelle
 Duplikateksemplarer) inden en Maaned tilbageleveres hertil.

POLITIMESTEREN I
 SØNDERBORG RØGSTAD N.V., den 1^e September 1947.

PAATEGNINGER

Fornavnte Børging, der er påbegyndt,
 bliver drevet fra Bjerggade 25, Sønderborg.

Afsk. af Kommunen
 40.- Kr.

Nr. 1970. For Guld O. Børbed & Co. Forlag

Hoger Madsens næringsbrev fra 1947

Holger Madsen og Lotte

Fra produktionen

Billeder fra produktionen i 1945

FORENINGEN, ARKIVERNE OG ARKIVARBEJDET

FORENINGENS OG ARKIVERNES HISTORIE

Af Knud Erik Sørensen, formand for foreningen

I 1970 fik Agner Sandhøj Andersen, der senere blev foreningens første formand, den tanke, at man burde oprette et lokalhistorisk arkiv for Alssund-området. Det har åbenbart ikke været så nemt at føre tanken ud i livet, for først i september 1976 var det så langt, at han indkaldte til et orienterende møde på Sønderborghus. De fremmødte, der bl.a. talte repræsentanter for Sønderborg Kommune og Museet på Sønderborg Slot, besluttede at nedsætte en arbejdsgruppe, der skulle arbejde med sagen.

Sideløbende hermed var H.P. Hansen fra Ulkebøl blevet involveret i etableringen af en udstilling med fotos fra Ulkebølområdet. Initiativtager hertil var den første bibliotekar i Ulkebølcentret, Ole Bang Nielsen, der således blev fødselshjælper til Lokalhistorisk Arkiv

Også her blev der nedsat en arbejdsgruppe, som skulle indsamle billeder til udstillingen. Det viste sig, at der fandtes langt flere billeder, end man havde forestillet sig. Udstillingen fandt sted i påsken 1977 i et tomt butikslokale i Ulkebølcentret – og udstillingen blev en succes!

Efter udstillingen fik man så problemet med, hvad man skulle stille op med de mange interessante billeder, og tanken om et sognearkiv begyndte at tage form.

H.P. Hansen var under udstillingen kommet i kontakt med Agner Sandhøj Andersen, og ad forskellige kanaler fik man rådighed over førstesalen i det tidligere

Det tidligere kommunekontor på Augustenborg Landevej

kommunekontor på Augustenborg Landevej. Og kort før jul 1977 var arkivet i gang.

Arbejdet i det nye lokale fortsatte i 1978 som en slags studiekreds, hvor også Jens Asmark Jensen deltog. Dette samarbejde udviklede sig til, at en mulig løsning af foreningsspørgsmålet begyndte at tegne sig.

Med støtte fra Sammenslutningen af Lokalarkiver (SLA) kunne man så den 13. marts 1979 holde stiftende generalforsamling i Lokalhistorisk Arkivforening for Sønderborg på Sønderborghus.

De ca. 30 fremmødte valgte her en bestyrelse bestående af: H. Kammann, K.E. Hansen, Agner Sandhøj Andersen og H.P. Hansen.

På et bestyrelsesmøde den 4. maj 1979 konstituerede bestyrelsen sig med Agner Sandhøj Andersen som formand.

Fra Reimersskolen, arkivmedarbejder Jens Asmark

Den egentlige virksomhed begyndte i 1981, hvor man udover lokalerne i Ulkebøl havde fået stillet lokaler på den tidligere Reimersskole til rådighed.

På generalforsamlingen i 1984 ændredes navnet til "Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg". Foreningen havde to arkiver i henholdsvis Ulkebøl og Sønderborg.

Arkivet i Ulkebøl flyttede i 1986 fra det gamle kommunekontor på Augustenborg Landevej til lokaler i Ulkebølcentret. Her har arkivet til huse i dag, hvor der hersker usikkerhed om hele centret, idet biblioteket flytter og mange butikker er lukket.

Arkivet i Sønderborg flyttede i 1987 ind i det flot nyrenoverede hus Kirkegade 8. Det syntes at være den helt rigtige bygning for et historisk arkiv, men desværre blev pladsen efterhånden for trang. Det skete både fordi arkivaliemængden voksede og krævede mere hyldeplads, og fordi der skulle skaffes plads til nye, faste kontorpladser med det nye arkiveringssystem på computeren. Derfor blev det nødvendigt med større og flere lokaler.

I foråret 2005 flyttede arkivet derfor til Asylvej til den gamle børnehaven.

I den første lange periode havde man en forening med en bestyrelse, som repræsenterede medlemmerne og deres støtte til arkivdriften. Foreningen stod desuden for medlemsarrangementer af forskellig art, foredrag, udflugter og blade. Desuden var der en bestyrelse for arkiverne. Den tog sig af arkivernes drift.

Men efterhånden fik de to bestyrelser så mange fælles medlemmer, at det forekom at være for mange møder, som lignede hinanden. I 2013 blev de to bestyrelser derfor slået sammen og de forskellige opgaver blev delt ud på den nye bestyrelses medlemmer, det vil sige, at nogle tager sig af de medlemsrettede opgaver og andre af de opgaver, der har med arkiverne at gøre.

Fra Sønderborg Arkiv

HVAD BESKÆFTIGER ARKIVERNE SIG MED?

Mange vil måske spørge sig selv: "Hvad laver de egentlig på arkiverne?" Dette spørgsmål kan bedst besvares med, at vi forsøger *at bevare fortiden i nutiden for fremtiden*,

det vil sige, at vi indsamler arkivalier og fotos og registrerer dem efter et system, *Arkibas*, som i dag benyttes af langt de fleste lokalarkiver, således at vi har let ved at finde tingene igen.

Registreringen foregår naturligvis elektronisk og opbevaringen sker i kasser og kuverter, der ikke nedbryder arkivalier og fotos.

Denne udvikling er sket over de sidste 30 år i takt med it-udviklingen og det har krævet, og kræver fortsat, et stort arbejde af det frivillige personale på arkiverne.

To medarbejdere på arkivet på Asylvej har gjort hele denne udvikling med. De fortæller begge, at de kom med i arbejdet nærmest ved en tilfældighed. Ved et besøg på arkivet blev de spurgt, om de var interesserede i at blive medarbejdere. Og det har de begge været meget glade for, at de sagde ja til.

Deres baggrund var en interesse for slægtens historie i lokalhistorien. Denne interesse har de begge følt er blevet tilgodeset ved arkiveringsarbejdet, som har givet deres beskæftigelse med historien et bredere fundament og dermed understøttet interessen.

Arkiveringen blev op til først i 1990'erne foretaget på skrivemaskine, hvor alt blev noteret på en omfattende indkomstjournal. Derefter blev der så – også på skrivemaskine – lavet kartotekskort, som var arkivets overblik over arkivalierne.

Det var et møjsommeligt arbejde med flere usikre faktorer. Derfor betød det et stort fremskridt, at der fra først i 1990'erne af SLA blev udarbejdet den første udgave af *Arkibas* til brug på computeren, idet man på denne måde kunne samle hele arbejdet.

Som de to medarbejdere husker det, blev den første computer indkøbt som et åbningstilbud i A-Z – i øvrigt

sammen med Historisk Samfund for Als og Sundeved. Sparsommelighed er et af lokalarkivernes kendetegn.

Den første udgave af *Arkibas* var desuden med DOS-styresystem, så det var stadig et stort og lidt kompliceret arbejde at arkivere.

Fra det videre arbejde husker de begge indførelsen af *Arkibas 3* i 2003, hvor arbejdet blev forfinet med en opdeling i kategorier. Der var faktisk en hel håndbog i kategorier, som var lidt uoverskuelig at arbejde med, men også pegede frem mod en stærkere opdeling af arkivalierne, som vi har i dag med *Arkibas 5*.

Arkibas 3 blev den sidste version med DOS-styresystem. På dette tidspunkt blev der også udbudt kurser i brugen af *Arkibas*, som de så begge deltog i. Fra og med *Arkibas 4* blev systemet Windows-baseret.

Siden *Arkibas 3* har der så været et arbejde med at flytte indtastninger fra tidligere udgaver og rette fejl, som har taget lang tid, men også givet mulighed for det, som vi ser i dag, hvor arkiv.dk giver publikum mulighed for

Fra Ulkebøl Arkiv ved åbent hus i forbindelse med 100-årsdagen for afslutningen af første verdenskrig. 2018

hjemme fra at se, hvilket materiale arkivet indeholder – men endnu ikke at se selve materialet.

At lægge materialet på nettet kommer til at kræve det næste store arbejde på arkiverne, og her giver Arkibas 5 alle muligheder.

Alt bliver registreret, således at det er offentligt tilgængeligt på *arkiv.dk*, hvad arkivet rummer i oversigtsform.

Vi har dog lang vej endnu, inden alt via skanning kan lægges på nettet, men der arbejdes flittigt af de frivillige medarbejdere for at få alle fotos og arkivalier lagt ud.

Samtidig går fremtidens arkivering i retning af at finde de nuværende arkivfunds, således at det bliver mere overskueligt, hvad det enkelte arkiv rummer. Dette sker i forbindelse med, at der indføres et *Mit Arkiv.dk*, hvor man kan købe elektroniske udgaver af billeder og dokumenter.

Arkiveringen er derfor grundopgaven, men derudover prøver vi også at nyttiggøre den opsamlede viden i forhold til udefrakommende brugere.

I takt med at der er kommet så meget ud at ligge på nettet, har arkiverne fået færre fysiske gæster, men til gengæld foregår der megen udveksling pr. mail efter forespørgsler på grundlag af *arkiv.dk*.

ARKIVERNE HAR MANGE UDADVENDTE AKTIVITETER

Arkiverne yder hjælp til slægtsforskere over hele verden. I Ulkebøl er en af medarbejderne en meget erfaren slægtsforsker med en stor database over slægter i/fra Ulkebøl.

- Arkiverne hjælper ingeniører og arkitekter med oplysninger om arealer, hvor der skal foretages

nybyggeri, eller med fotos af gamle ejendomme, der skal bringes tilbage til deres oprindelige udseende

- I vintersæsonen benytter foreninger og institutioner sig af vort tilbud om foredrag
- Vi afholder foredrag med udefrakommende foredragsholdere
- Vi laver udflugter for at se arbejdet med lokalhistorie andre steder
- Vi udgiver bøger med udgangspunkt i arkivernes indsamlede materiale – her er det specielt Ulkebøl, som har udgivet fire bøger i de senere år
- Vi har leveret billeder til kalendere og bøger, bl.a. til bøgerne om købmænd, bagere og kroer og restaurationer.

HVORDAN ER ØKONOMIEN I ARKIVERNE?

De to arkiver er medlemmer af SKLA, Sønderborg Kommunes Lokalarkivsamvirke, som rummer 16 lokalarkiver og tre specialarkiver (Danfoss Historisk Arkiv, Arbejderarkivet og Industrihistorisk Samling Sønderborg).

Igennem SKLA yder Sønderborg kommune et årligt tilskud til arkivernes drift, samtidig med at kommunen også stiller lokaler til rådighed for arkiverne.

Kommunens årlige tilskud er en god hjælp til arkivdriften, men hidtil har medlemmernes kontingentindbetalinger udgjort en større del af arkivernes økonomi. De senere år har vi dog set et markant fald i medlemstallet, som godt kan bekymre.

Så ved 40-års jubilæet arbejdes der fint af en god snes medarbejdere på arkiverne, men medlemssituationen – og sommetider også lokalesituationen – kan stadig give anledning til overvejelser.

KILDEHENVISNINGER

DAMPKØKKENER I SØNDERBORG

Af Erik Husted, Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

Utrykte

Rigsarkivet, Aabenraa:

- Sønderborg Købstad: Gewerbesteuer 1865-70, Pakke 49
- Sønderborg Købstad: Brandkataster 1868, Pakke 65-67 (IV kvarter nr. 21)

Sønderborg Lokalarkiv:

- Arkiv A 583, kasse 2: Jens Raben: hæfte, Sønderborg, Småskildringer og sagn (heri et par udklip om Sønderborg Dampkøkken fra "Den danske Slesviger" som udkom i Sønderborg 1848-1864. Avisen findes så vidt vides kun bevaret få og spredte eksemplarer)

Trykte

- Inge Adriansen: Krig og kærlighed i 1864. Breve mellem Sønderborgs borgmesterpar Hilmar og Olufa Finsen, 1998
- Gerhard Brummer: Den danske hærs Intendanturtjeneste 1848-1918, 1919
- "98" (anonym for Julius Hellmann): Kjøbenhavns offentlige Dampkøkken, i Folkekalender for Danmark, 1857
- P.V. Grove: Fra Dannevirke til Dybbøl, 1864 (bogudgave af Groves artikler i "Dagbladet" 1864)
- Kirsten Norn: Kjøbenhavns Offentlige Dampkøkken – Dampkøkkenet i Lille Regnegade 1855-1865, i Historiske meddelelser om København, Selskabet for Københavns Historie 2012
- Kirsten Norn: Dampkøkken-Entrepreneur Johan Frederik Johansen 1827-1866, i Historiske meddelelser om København, Selskabet for Københavns Historie 2018
- Overkommandoen: Dagsbefalinger 1864 (eksemplar Historiecenter Dybbøl)
- Jerry Meyer: Dampkøkkener i Danmark, i Årbog for Svendborg & Omegns Museum 1999
- H.L. Møller: Oberst Emil Madsens Livserindringer, 1923

DETAILHANDEL I SØNDERBORG

Af Kai Viggo Jørgensen, Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

- Ubekendt: Sønderborg Amts Handelsforening 1879-1929
- Kai Edvard Larsen: Sønderborg Handelsstandsforening 1878-1953
- Diverse mundtlige beretninger fra tidligere tekstilhandlere
- Diverse arkivalier på Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

EN BYDEL UNDER FORVANDLING

Af Knud Erik Sørensen, Lokalhistorisk Arkiv Sønderborg

- Fra Als og Sundeved. Hefte 46. Slotshaver: Landsbyhaver og Vothmanns have, Jørgen Slettebo: Sønderborg i 750 år – tværsnit og perspektiver (Årbog fra Museet på Sønderborg Slot og Historisk Samfund for Als og Sundeved, 2006).
- Erik Husted: Skanser. Befæstningsanlæg Sønderborg-Dybbøl fra 1657 til i dag (Årbog fra Historisk Samfund for Als og Sundeved 2018).
- By og bolig – Sønderborg (Fra Als og Sundeved, bind 66/1988).
- Sønderborg mellem to krige 1920-1940, udgivet af Andreas Clausens Boghandel 1981.

SØNDERBORG I FEST 1861

Af Erik Husted, Lokalthistorisk Arkiv Sønderborg

Utrykte

Ulkebøl Lokalarkiv:

- Minder fra Skovridergården (Vilhelm Ulrichs erindringer), arkiv A 667/1

Sønderborg Lokalarkiv:

- J. Raben: Kong Frederik VII i Sønderborg 1861, arkiv A 583, kasse 2 (Sønderborg, Småskildringer og sager)
- F.S. Grove Stephensen: Oplysninger om ejendomme i Sønderborg 1-3 (læsesalen)
- Rigsarkivet, Aabenraa: Sønderborg købstad, lb. nr. 236, Fyrstebesøg 1819-1869

Trykte

- Johannes Brix: "Helbredelsesanstalten for idiotiske og svagsindede Børn for Hertugdømmet Slesvig" indtil 1870, i Sønderjyske Årbøger 1994
- Bertha Hahn: Minder fra Sønderborg og Als 1850-1870, 1913 (reprografisk udgave med indledning og kommentarer ved Jørgen Slettebo, 1978)
- Holger Hjelholt (red.): Sønderborg bys historie, bd. 1, 1960
- Jens Raben: Sønderborg Skyttelaug 1600-1880 og Oprettelsen af Borgerforeningens Skyttelaug 1881, 1943
- J.P. Trap: Fra fire kongers tid. Geheimeråd J.P. Traps erindringer, bd. 2, 1966
- Jens Velle: Jelling. Sommeren 1861. Frederik 7.s og J.J.A. Worsaaes udgravninger, 2012
- Diverse aviser fra juli-august 1861 (Berlingske Tidende, Ribe Stifts-Tidende, Vestslesvigsk Tidende, Dannevirke m.fl.)
- Biografiske oplysninger fra:
Svend Balslev og Hans Ejner Jensen: Landmåling og Landmålere, 1975
- A. Falk-Jensen og H. Hjort-Nielsen: Candidati og Examinati Juris 1736-1936, 1954-57
- Vilh. Richter: Den Danske Landmilitæretat 1801-1894, 1896-97
- P.P. Schroeder: Slægten Manthey i Danmark og Norge, i Personalhistorisk Tidsskrift, 16. Rk, bd. 5. 1977
- Sven Wahlstrøm: Forsvarets Auditørkorps, 1969

ISBN: 978-87-995289-9-1